

ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет обліку та фінансів
Кафедра гуманітарних і соціальних дисциплін

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти
магістр

на тему: «Особливості виборчого процесу до органів місцевого самоврядування
в умовах децентралізації влади (на прикладі місцевих виборів 2020 року)»

Виконав: здобувач вищої освіти
за освітньою програмою
Політологія
спеціальності 052 Політологія
ступеня вищої освіти магістр
групи 1
Сидоренко Ф. С.
Керівник: Некряч А. І.
Рецензент: Кочубей Л. О.

Полтава 2023 року

ПЛАН

Вступ

Розділ I Теоретико-методологічні засади дослідження виборчого процесу.

1.1 Історико-теоретичні підходи в дослідженні виборчого процесу в Україні

1.2. Виборчий кодекс України основоположний політико-правовий документ в реалізації виборчого процесу.

Розділ II Децентралізація як шлях побудови демократичного виборчого процесу: вітчизняний та європейський досвід.

2.1 Реформа децентралізації влади та її вплив на виборчий процес в Україні.

2.2 Специфіка та особливості виборчого процесу в східноєвропейських країнах в контексті порівняльного аналізу.

Розділ III Місцеві вибори 2020 року: аналіз, тенденції, проблеми.

3.1 Місцеві вибори 2020 року на прикладі громад Полтавського району

3.2 Виборча інженерія та її вплив на електоральний вибір

3.3 Шляхи вдосконалення виборчого процесу в контексті нових політичних реалій.

Висновок

Вступ.

Актуальність тематики дослідження. Проблема децентралізації, як ключового елементу державної політики та системи державного управління, є важливим для молодшої української держави. В умовах нестабільних політичних коливань у центральних органах влади та відсутності системного підходу до державної політики на місцях, ключовим є питання виборчої системи, як інструменту впливу громадянського суспільства на місцеві органи влади. Виборча система, що відповідає загально європейським практикам, демократичним засадам, національним інтересам та суспільному добробуту в українських реаліях формувалась впродовж останніх 30 років. Стабільність та незалежність місцевого самоврядування є гарантією стійкого політичного розвитку суспільства нашої країни.

Виборчий процес, що відбувся у жовтні 2020 року охарактеризував становлення децентралізованого та рівноправного державного управління, що спирається на територіальні громади, як самоврядні одиниці. Зважаючи на це важливим є: особливість формування, проведення та регуляції виборчого процесу на місцевому рівні. Виборча кампанія та її проведення є показником демократичності суспільства та політичної системи в цілому. Рівний доступ кандидатів, можливість «обиратися та бути обраним», що закріплена в Конституції України, а також інклюзивна виборча система є невід'ємною складовою прогресу у державній політиці.

Впровадження у виборчій системі відкритих списків є черговим кроком до адаптації української «пострадянської» політичної системи до східноєвропейських та демократичних принципів електорального процесу. За останні 30 років державна система місцевого самоврядування зазнала кардинальних змін. Реформа децентралізації збільшила самоврядність громад у прийнятті рішень, що стосуються місцевого управління та життя громади. Однак невід'ємною складовою цього процесу стала значна концентрація ресурсів в руках місцевих еліт. Цим власне і пояснюється підвищена увага та зацікавленість

усіх політичних акторів та громадянського суспільства до місцевого електорального процесу.

Використання звичних політичних технологій за нових політичних реалій змінює як електоральну карту країни, так і умови політичної кампанії. А використання новітніх технологій змушує українське виборче законодавство адаптуватись до нових політичних реалій. Перехід до нового підходу у виборчій кампанії з використанням сучасних інформаційних технологій та можливість впровадження «електронного голосування» є важливими елементами суспільного обговорення. Діюче законодавство змушує систему адаптуватись до нових реалій. Впровадження електронних баз кандидатів, створення системи відкритих списків з рівними можливостями, залучення до виборчого процесу широких груп населення, протидія маніпуляціям в інформаційному просторі, створення вільної (з рівним доступом) конкурентної виборчої кампанії у ЗМІ на виборах та створення максимально широкого представництва у місцевих органах влади є найбільш значущими особливостями сучасного електорального процесу. Саме ці ключові завдання висвітлені у цій роботі. Дана характеристика її зумовлює актуальність тематики роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано на кафедрі гуманітарних і соціальних дисциплін. В рамках виконання науково-дослідної теми «Аналітичне забезпечення діяльності ЗМІ».

Метою роботи є вивчення особливостей виборчого процесу до органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади на прикладі місцевих виборів 2020 року.

Поставлена мета досягається шляхом реалізації таких **завдань**:

- зробити історичний аналіз електоральних процесів в Україні протягом періоду незалежності;
- визначити специфічні властивості застосування різних типів виборчих систем в місцевих електоральних процесах європейських країн та України;

- здійснити аналіз Виборчого кодексу України провідного документу, який регулює електоральні процеси;
- дослідити особливості виборчого процесу до органів місцевого самоврядування у східноєвропейських країнах, можливість використання їх досвіду реформ в контексті місцевого електорального процесу;
- з'ясувати шляхи формування та вдосконалення широкого громадянського суспільства на місцях, розбудова регіональної еліти як його представників;
- визначити особливості ведення політичної кампанії з використанням соціальних мереж, засобів масової комунікації та місцевої специфіки
- охарактеризувати вплив центрального керівництва партій та його вплив на процес прийняття рішень під час виборчої кампанії;
- з'ясувати роль центральних та місцевих осередків у процесі висунування кандидатів, їх спілкування з ЦВК, ТВК та ДВК впродовж усього виборчого процесу
- визначити шляхи подолання партійних маніпуляцій в реаліях нової виборчої системи;
- запропонувати шляхи вдосконалення діючого виборчого законодавства у питаннях: діяльності ЦВК, формування електронних баз кандидатів, електронного голосування в умовах воєнного стану.

Об'єкт дослідження – виборча система України

Предмет дослідження – вивчення особливостей та механізмів реалізації виборчого процесу в Україні до органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади.

Методи дослідження були використані з урахуванням визначеної мети і завдань, обраних предмету та об'єкту дослідження. Зокрема, загальнофілософські загальнонаукові, емпіричні, (аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукція, дедукція), які сприяли реалізації поставленої мети

Застосування системного та структурно-функціонального методів сприяють розкриттю принципів системної будови електоральних процесів на

місцях, виявленню їх основних елементів та їхніх функцій, визначенню сучасних невідповідностей між загрозами та елементами контролю.

Група порівняльних методів дає змогу здійснити зіставлення типів виборчих систем та моделей електоральних процесів в різних країнах. Дослідити шляхи подолання загроз та впровадження реформ.

На основі історичного методу проаналізовано історичний аспект розвитку електоральних процесів в Україні в період незалежності.

Зазначені методи дослідження сприяли досягненню поставлених мети та завдань кваліфікаційної роботи.

Огляд використаних джерел. Виборчі системи, електоральні процеси, формування місцевих еліт та децентралізація місцевого самоврядування як особливості політичного життя досліджувалося багатьма науковцями в галузі політології та правознавства. Правові аспекти електоральних процесів, діяльності інститутів виборчої системи докладно проаналізовані у фундаментальних працях: Л. Кочубей, Р. Балабан, А. Некряч, Ю. Ключковського, В. Шаповала,

У західній політології відображені у працях У. Бека та П. Розанвалона. Д. Істона, Р. Далтона та Г. Алмонда.

Аналіз практичних електоральних процесів, пов'язаних з місцевими виборами 2020 року зроблений в аналітичних доповідях представників Громадської мережі Опора.

Наукова новизна отриманих результатів. Дане дослідження являє собою комплексне дослідження виборчого процесу до органів місцевого самоврядування. Проведено докладний аналіз загально політичних процесів в Україні та їх впливу на процес місцевого самоврядування. Визначені основні загрози та виклики. На їх підставі автор запропонував структурні реформи з використанням діючого законодавства та обмежень. Розглянуто можливість електронного голосування як виклику демократичним процесам. Зроблено детальний аналіз виборчого процесу до органів місцевого самоврядування на прикладі громад Полтавщини.

Запровадження нових змін до Виборчого Кодексу сприяє демократизації та зближенню України до загальноєвропейських стандартів місцевого електорального процесу. Використання відкритих списків в цьому контексті розглядається як інструмент збільшення інклюзивності виборчого процесу.

Процес проведення виборчої кампанії та можливість використання у процесі сучасних виборчих технологій зумовлюють необхідність модернізації виборчого законодавства у контексті використання засобів масової комунікації, інтернет ресурсів, анонімних груп впливу на популярних майданчиках комунікації, що не є підзвітними або контрольованими уряду України.

Необхідність формування громадянського суспільства, яке відповідало б загальним цінностям та етичним принципам, а також мало репрезентативне відображення у органах місцевого самоврядування. Відповідало б інклюзивності виборчого процесу та принципу субсидіарності у регіональному й місцевому управлінні.

Партійна мобільність як складова виборчого процесу та обрання кандидатів за прямими голосами. Використання квот при підрахунку персональних голосів має збільшити зацікавленість усіх політичних акторів у персональному голосуванні. Внутрішньо партійні перегони відіграватимуть рівнозначну роль з загальним виборчим процесом, і сприятимуть просуванню реальних представників на базі прямих голосів.

Практична значущість дослідження може бути використано в освітньому процесі, при підготовці і проведенні круглих столів та диспутів, лідерами громадських організацій та політичних партій в ході підготовки та проведення нових місцевих виборів.

Апробація результатів дослідження.

Приходько С., Гергель А. Механізми легітимності влади в сучасних умовах. Політичні трансформації сучасного суспільства: зб. матеріалів III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 24 лютого 2022 р.). Полтава: ПДАУ, 2022. С. 48-52.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які поділені на сім підрозділів, та загальних висновків до роботи, а також списку використаних джерел, який розміщений на 7 сторінках (налічує 60 найменувань). Загальний обсяг роботи **85** сторінок.

Розділ I Теоретико- методологічні засади дослідження виборчого процесу.

1.1 Історико-теоретичні підходи в дослідженні виборчого процесу в Україні

Виборчі технології – мистецтво вивчення електоральної мотивації, психологічних підходів, направлених на побудову вдалої виборчої кампанії. Використання виборчих технологій є невід’ємною складовою виборчої кампанії з рівним доступом усіх кандидатів. Виборча кампанія зазвичай користується вже апробованими методами та технологіями, а сам передвиборчий процес прагне уникати експромтів з невизначеними результатами. Такий підхід сприяє підвищенню ефективності та мінімізації ризиків. Виборчі технології це системи, покликані спростити та упорядкувати виборчу кампанію відповідно до поставленої мети.

Вибори є важливим інститутом будь якої політичної системи. Вибори виступають невід’ємною характеристикою демократії і показником рівня розвинутості демократії в країні. Ефективність функціонування політичної системи безпосередньо залежить від рівня організації виборів органів державної влади. Вибори є вагомим показником того, наскільки в країні розвинута демократія. В умовах сучасних демократій вибори виступають їхнім провідним механізмом, головною формою прояву суверенітету народу, його політичної ролі як джерела влади. Вони служать важливим каналом представництва в органах влади інтересів різних суспільних груп. Вибори - це спосіб реалізації суверенного права народу на здійснення влади. «Головним стрижнем теорії і

практики виборів є поняття «виборче право», яке має два значення. Виборчим правом визнають сукупність прав та норм, якими регулюється порядок організації і проведення передусім прямих виборів» [45, с. 97].

Вибори виконують не лише свої головні функції за призначенням, тобто формування представницьких органів влади, а також обрання деяких посадових осіб системи державної влади та місцевого самоврядування. Вони створюють умови для легітимації системи влади та політичної системи загалом, створюють умови для здійснення конкурентного протистояння за владу у відкритій, цивілізованій формі, надають змогу громадськості контролювати владу, забезпечують простір для комунікацій між суспільством і державою, сприяють постійному оновленню політичних еліт. Зрештою саме вибори надають громадянам можливість реалізувати свою політичну активність у різних формах.

Виборча система є організуючим принципом впровадження виборчого права та засобом переведення результатів народного волевиявлення у кількісні показники депутатів у представницьких органах влади. Вона визначається як «порядок організації і проведення виборів до представницьких органів влади і здійснення громадянами своїх виборчих прав. Функціонально-інструментально виборча система є компонентом (елементом) політичної системи, яка організовує і обслуговує інститут виборів, встановленим законом або іншим нормативним актом способом визначення результатів голосування і порядком розподілу мандатів між партіями і кандидатами» [35, с. 267-268].

Виборча система значною мірою зумовлюється широкими суспільними характеристиками. Вона «встановлюється законодавством держави, її характер є результатом політичного досвіду країни, політичної культури її населення, особливостей політичного структурування суспільства, партійно-політичної системи, розподілу політичних сил у суспільстві» [45, с. 97]. З точки зору широкого визначення сутності виборчої системи, то її доцільно визначити як цілісний «організм формування виборчих органів державної влади і органів місцевого самоврядування, включаючи організацію і проведення виборів, а також визначення їхніх результатів і відповідний розподіл депутатських

мандатів. Поняття «виборча система» у вузькому значенні охоплює лише частину змісту поняття «виборчої системи» у широкому розумінні й означає певний спосіб підбиття підсумків голосування та їхньої оцінки» [37, с. 61]. Тобто, виборча система є певним комплексом правил, засобів і процедур, які встановлюють і регулюють процеси легітимного формування представницьких органів та обрання деяких посадових осіб державної влади та місцевого самоврядування. Виборча система надає виборчим процесам організованих, узгоджених форм, визначає права та обов'язки всіх суб'єктів цих процесів, форми проведення виборчих кампаній, визначення результатів виборів і зрештою формування персонального складу представницьких органів.

Демократичні політичні системи функціонують на засадах дотримання демократичних засад щодо організації і проведення виборів. Вони спираються на дотриманні певних принципів, керівних положень, загальноновизнаних норм, які регулюють процеси електоральної участі та волевиявлення громадян. Ці принципи спрямовані на надання можливостей виборцям демократично і вільно реалізувати свої відповідні права. Вони визначаються у законах про вибори та конституціях демократичних держав. Найголовніші серед них такі:

загальність виборчого права, що означає право усіх громадян, які досягли необхідного віку, (як правило, 18 років), і не мають обмежень щодо дієздатності, мають право обирати і бути обраними в різні органи влади. Рівність виборчого права базується на положеннях, що всі виборці мають однакову кількість голосів при голосуванні, і кожен обранець представляє у представницькому органі приблизно однакову кількість виборців. І зрештою демократичні вибори завжди відбуваються на основі таємного голосування. Останній критерій є важливим, оскільки несе за собою кримінальну відповідальність у випадку його порушення. Питання електронного голосування тісно пов'язане з таємністю і розкривається нижче у розділі 3.3

Як вже зазначалося, завдання виборчої системи полягає у репрезентуванні результатів народного волевиявлення у кількісні показники депутатів. Різні способи виконання таких процедур передбачають відповідно різні типи

виборчих систем. За загальною практикою виборчі системи поділяють таким чином: мажоритарні абсолютної і простої більшості, пропорційної з відкритими і закритими списками, змішані або мажоритарно-пропорційні, коли представницький обирається у пропорції 50 % на 50 % за цими двома системами.

З точки зору класифікації «виборчі системи структуруються на такі групи: перша — система більшості голосів, яка складається з підгруп: а) простої більшості; б) абсолютної більшості; в) альтернативного або пільгового голосування. До другої групи виборчих систем зазначене дослідження відносить систему пропорційного представництва, що поділяється на: а) повне пропорційне представництво; б) обмежене пропорційне представництво. Третя група — змішана виборча система, до якої належать: а) система простого голосування без права передачі голосу; б) система обмеженого голосування; в) система кумулятивного голосування; г) система простого голосування з правом передачі голосу» [35, с. 269]. Вказаний спосіб типології виборчих систем базується на основі критерію, пов'язаного з механізмом голосування.

Існують також інші критерії класифікації виборчих систем. Одна з них пов'язана з визначенням способу розподілу депутатських мандатів. Мажоритарна, згідно якої результати виборів визначаються більшістю голосів виборців, отриманих кандидатом у депутати у певному одномандатному окрузі. Такий спосіб підбиття підсумків голосування вигідний насамперед великим партіям, які з'ясовують стосунки у боротьбі лише між собою. Може бути варіант декількох багатомандатних округів, в яких голосують за політичну партію. Мажоритарна система сприяє формуванню структурованого парламенту з чітко визначеними депутатської більшістю та опозицією. Це дає можливість сформуванню стабільний уряд, який спирається на парламентську більшість. Встановлюється безпосередній зв'язок між депутатами і виборцями округу. Недоліком мажоритарної системи вважається те, що голоси виборців, які проголосували за інших кандидатів, не будуть врахованими, а їхні інтереси — представленими у парламенті. Може скластися ситуація, коли політична сила, яка отримала меншу кількість голосів на виборах, матиме більшість

депутатських місць. Крім того, створюються підстави для маніпулювання виборчими голосами, якщо виборчі округи визначатимуться під конкретних кандидатів.

Пропорційна система спрямована на подолання цих вад попередньої моделі. Ця система більшою мірою враховує розклад політичних орієнтацій і переваг виборців. Вона сприяє більш справедливому представництву політичних сил у парламенті. Але сформувати стабільну парламентську більшість можна лише за умови стабільної партійної системи в країні. При значній розпорошеності політичних сил у суспільстві і парламенті досить складно сформувати уряд. При пропорційній системі встановлюється мінімальний «порог», який необхідно подолати, щоб потрапити у парламент (від 1 до 10 % голосів виборців). Але за цим «порогом» може залишитись певна кількість партій. І виборці, які проголосували за них, не будуть представлені у парламенті. Причому така кількість голосів може бути значною. У світовій практиці траплялися випадки, коли їхня кількість досягала 50 %. Тоді голоси, що залишились, передаються партіям, які пройшли у парламент. Також слід відзначити, що зв'язок між депутатами і виборцями втрачається, оскільки виборці не можуть впливати на персональний склад парламенту. Виборчі списки партій складаються, як правило, в закритому режимі. На розташування в них безпосередньо впливає партійне керівництво. І депутати несуть відповідальність головним чином перед ним, а не перед виборцями.

Прагнення знизити недоліки пропорційної та мажоритарної систем та підвищити значущість їхніх переваг призвело до створення певних їхніх комбінацій. Такі процеси мали об'єктивний характер і зумовлювалися пошуками більш оптимальних моделей для забезпечення справжнього волевиявлення. «Йдеться про змішані виборчі системи, тенденція до запровадження яких дедалі чіткіше окреслюється не лише в Європі, а й на інших континентах. В Європі цим шляхом пішла Франція, Італія, Греція, Угорщина, Болгарія, Литва, Росія та деякі інші країни. При цьому слід мати на увазі, що поняття «змішана виборча система» можна тлумачити як у вузькому, так і в широкому значенні. У

широкому сенсі вона передбачає паралельне використання у формуванні представницького органу різних виборчих систем. У вузькому ж означає схрещення елементів пропорційної та мажоритарної систем» [35, с. 277].

Застосування певного типу виборчої системи зумовлюється лише формально-організаційними аспектами. У цьому процесі важливе значення мають історичні особливості кожної країни, прагнення забезпечити оптимальний механізм формування представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування і забезпечення належного рівня їх подальшого функціонування.

Системне дослідження проблем виборчих підсистем та електоральних процесів, як широких за змістом наукових категорій відбувається шляхом дослідження окремих електоральних процесів. У свою чергу побудова методологічної бази ґрунтується на використанні найбільш відповідних для цього принципів. Сутність такого підходу пояснюється таким чином: «Кожен метод дозволяє повідомляти інформацію, але жоден із них не може допомогти досягти вичерпного, повноцінного розуміння. І лише наукове дослідження дозволяє здійснити все це і навіть більше. Під науковим дослідженням ми розуміємо запит, який керується науковими методами. Причина такої дієвості в тому, що дослідження не тільки дозволяє пізнавати реальність і оцінювати способи, якими ми здобули це знання, воно також дає нам можливість удосконалити наші методи запиту. Наукове дослідження – це спосіб пізнання, що постійно розвивається і самокоригується» [33, с. 22].

У системі методів політологічного дослідження існують певні проблеми об'єктивного характеру. Тут не можна використати дослідницькі методи у кількісно-цифровому вимірі. На відміну від наук природничо-математичного циклу не можна виміряти політичні процеси, які іноді тривають десятиліттями, а то і століттями. Відсутня можливість перевірити експериментальним шляхом правильність або хибність окремих положень організації політичного життя. Щоправда, у застосуванні до виборів та електоральних процесів такий підхід інколи має право на використання.

Рейтинги кандидатів у депутати на посади. Дослідження проводяться шляхом опитування громадської думки, експертного опитування, дослідження рівня електоральної активності у різні історичні періоди тощо. Однак динаміка тісно пов'язана з довготривалістю виборчих циклів, що ускладнює системне спостереження одним дослідником. Часто дослідникам електоральних процесів доводиться використовувати аналітичні доробки попередників і базуватися на попередніх результатах. Найбільш важливим з них є «перевірка теорій і гіпотез шляхом застосування певних правил аналізу до даних, отриманих в результаті спостережень і інтерпретації цих спостережень в суворо визначених умовах» [33, с. 24]. Тісно це пов'язано з електоральними дослідженнями.

Що стосується процедур проведення наукового аналізу, то вони представляють собою таку сукупність «самостійних, але в той же час тісно пов'язаних один з одним етапів: формулювання теорії, операціоналізація теорії, вибір адекватних методів дослідження, спостереження за поведінкою, аналіз даних та інтерпретація результатів [33, с. 24].

Застосування певного методологічного апарату при аналізі вказаних категорій слід втілювати на основі дотримання чітких наукових принципів і процедур. Найбільш значущі серед них: експліцитність, системність та контрольованість. «Експліцитність наукового дослідження полягає в тому, що всі правила для опису та вивчення реальності сформульовані у явному вигляді. Системність полягає в тому, що кожен зафіксований факт пов'язаний з причинним зв'язком або спостерігається разом з іншими фактами. Контрольованість виявляється у тому, що аналізовані явища, наскільки це можна, розглядаються з усією суворістю, допустимою у цій ситуації. Узагальнення робляться лише після найдосконалішої та ретельної оцінки під девізом обережності, що у ширшому значенні означає постійну увагу до деталей» [33, с. 24].

Застосування конкретних методів обумовлено також специфікою предмета та об'єкта дослідження. Належним чином дослідження виборчих систем та

електоральних процесів виконує група порівняльних методів. «Порівняння представляє собою методологічне ядро наукового дослідження політики. Компаративний аналіз допомагає нам напрацювати пояснення і перевірити адекватність теорій, що розкривають механізми політичних процесів і здійснення політичних змін» [1, с. 70]. Вони дають змогу порівняти різні типи виборчих систем та особливостей електоральних процесів у різних країнах для виявлення певних єдиних критеріїв їх аналізу. На основі їх використання можна здійснити зіставлення їхніх специфічних властивостей. Порівняльні методи створюють підстави для проведення теоретичних узагальнень після опрацювання емпіричних матеріалів. За таких умов простіше виявляти сталі теоретичні характеристики зазначених явищ та інститутів, робити їхню класифікацію, тощо.

Порівняльний метод характеризується своїми виключними властивостями. «По-перше, він не є самоціллю дослідження, його застосування повинно бути адекватно поставленому завданню». «По-друге, застосування порівняльного методу вимагає знаходження балансу між теорією і емпірикою. Зрозуміло, що порівняльна політологія в силу орієнтації на вивчення різноманіття політичних систем має справу з емпіричними даними, однак, як і в першому випадку, необхідно розуміти, що дослідження має на меті певні теоретичні результати» [34]. Забезпечення узгодження і рівноваги у використанні емпіричного та теоретичного підходів спрямоване на рівномірний порівняльний аналіз різних форм виборчих систем та моделей електоральних процесів. Акцент на емпіричному підході пов'язаний зі здійсненням операціоналізації вже наукової термінології у процесі зіставлення різних практичних зразків, з подальшим виявленням закономірностей та причинно-наслідкових зв'язків. Концентрація уваги на теоретичних проблемах має на меті докладно підтвердити сформульовані теоретичні гіпотези практичними прикладами. Зрештою третьою його виключною властивістю є реальна можливість «поєднати теорію і практику тільки в разі дотримання логіки і принципів організації дослідження. Проведення

порівняльного дослідження передбачає вибір серед декількох стратегій, орієнтованих на вивчення» [34].

При аналізі типів виборчих систем та моделей електоральної поведінки цілком доцільно використовувати критерії, які застосовуються для дослідження рівня розвитку демократії у конкретній країні. Такий підхід є цілком виправданим, оскільки вибори є важливою характеристикою демократії. Його доцільно здійснювати за допомогою конкретних показників («індексів»). «Особливість використання індексів пов'язана з тим, що вони спираються на порівняння досліджуваного об'єкта з ідеальним типом, що неминуче залишає за дужками нетипові випадки, наділяючи їх негативним змістом. Крім того, індекси можуть бути політично ангажовані, а використання різних індикаторів і вимірювальних інструментаріїв стає причиною отримання неоднакових результатів при дослідженні одного об'єкта [34]. Основним такими індексами є інституційні (альтернативні вибори, багатопартійність) та процесуальні (рівень конкуренції на виборах, дотримання принципів змагальності, рівень електоральної участі та її динаміка) характеристики демократії; наявність та реальне забезпечення прав і свобод громадян.

Таким чином електоральні дослідження ґрунтуються на розумінні виборчої системи суб'єкта досліджень та особливості умов проведення виборчої кампанії. Формування результатів досліджень та висновків базується на залученні дослідників у процес та їх впливу. Ґрунтовні дослідження можуть спиратись як на пост історичний підхід (тобто системний аналіз через призму результатів завершеного циклу виборів), так і на дослідження у реальному часі. Спостереження за об'єктом з детальним документуванням і формуванням проміжних звітів. Порівнюючи ці два підходи до досліджень автором визначаються як переваги, так і недоліки. У першому випадку дослідник може визначити структурні зміни минулого та їх вплив на сучасність. Другий же підхід дозволяє визначити комплекс дій та систематизувати дослідження зі збереженням глибини аналізу процесів.

1.2. Виборчий кодекс України основоположний політико-правовий документ в реалізації виборчого процесу.

Виборча система значною мірою зумовлюється широкими суспільними характеристиками. Вона «встановлюється законодавством держави, її характер є результатом політичного досвіду країни, політичної культури її населення, особливостей політичного структурування суспільства, партійно- політичної системи, розподілу політичних сил у суспільстві» [45, с. 97].

Поняття «виборча система» у вузькому значенні, охоплює лише частину змісту поняття «виборчої системи» у широкому розумінні, й означає певний спосіб підбиття підсумків голосування та їхньої оцінки» [37, с. 61].

Формування сучасної національної виборчої системи в Україні пройшло достатньо тривалу історію становлення та демократизації. На регулярній та позачерговій основі відбулися вибори Президента України, Верховної Ради України, органів місцевого самоврядування, що постійно супроводжувались змінами виборчих систем. Були використані всі існуючі типи виборчих систем. Фактично жодні чергові виборчі та електоральні цикли не проходили за одних і тих самих умов. Кожна з них не мала переваги серед інших. Навіть запровадження відкритих списків супроводжувалось дискусією: «Чи варто робити виборчі списки закритими чи відкритими?», або «Чи варто надавати виборцям право ранжувати кандидатів за черговістю у відкритих списках?» Така дискусія аж ніяк не сприяла формуванню стійкого громадянського суспільства. Чи варто казати, що внесення змін до виборчого кодексу відбувалось без участі громадських експертів та прямого рішення виборців, голосування відбувалось у опосередкованій формі і відображало політичну доцільність підсилення президента чи парламентських фракцій, що склали коаліцію. Очевидно, жодну з них не можна назвати тою, що відповідала б інтересам виборців та свідомого суспільства. Проблема полягає у практиці їх впровадження та застосування.

Використання практики постійних змін до виборчого законодавства, у його базисній та структурній частині, призводить до:

- 1) Виродження політичних ідей
- 2) Відсутності сталих груп громадянського суспільства
- 3) Невідповідність міжвиборчого процесу умовам чергових та позачергових кампаній.
- 4) Нерівність учасників виборчого процесу у питанні доступу до модеруючих органів (Центральної виборчої комісії)

Відсутність сталої демократичної системи на протязі 30 років призвела до того, що виборчий процес маргіналізувався та набуває подальших ознак атомізації та апсентаїзації суспільства, стосовно виборів та виборчого процесу. Саме виборче законодавство не вдосконалює початковий (базисний) принцип виборчого процесу. Відсутня системність підходу до формування цілісної виборчої системи.

Також слід враховувати загальний історичний контекст, в якому вони відбувалися. Економічна посттоталітарна криза у 1990-х рр. визначала такі тенденції: повна виборча неієздатність громадянського суспільства у питанні власних прав та обов'язків, нерозуміння базових демократичних принципів (зокрема серед молоді), прагнення комуністичної влади повернути контроль та створити закриту систему, домінування ідей соціалізму над здоровою економікою та політикою. Ностальгія за радянським минулим призводила до критичних збоїв на етапі формування національного будівництва та державних засад. Створення загальних правил гри та суспільного договору між владою та народом проводилось, озираячись на широку підтримку самих реформ, але без прямої участі громадян. Особливо це було помітним серед сільського електорату Центральної України який вірив у настання комуністичного, а пізніше соціалістичного завтра в умовах національної держави. Динаміка за 30 років свідчить стабільне сходження населення України до політичного та виборчого апсентізму, як результат невдалого старту та невірних очікувань. Досить

показовою така тенденція була на Полтавщині. Місцеві виборці, зокрема сільські, орієнтувалися на ліві партії, до 2000 – го року (найчастіше, соціалістичну), Винятком була система регіонального політичного руху, що проявлялась у горизонтальному поширенні партійної конкуренції на місцевих виборах. Вона будувалась на локальних проблемах і постала завдяки профіцитному становищу бюджету області серед інших, що стало виключним фактором формування регіональної еліти та їх окремих суспільних груп підтримки. Більш менш чіткі партійні уподобання виборців, за регіональною ознакою, сформувалися у 2002-2004 рр. Тобто склалася навіть певна електоральна географія, як у окремих областях так і в країні у цілому.

Процес формування національної виборчої системи як демократичного інституту держави розпочався з першими всенародними виборами депутатів Верховної Ради України та місцевих рад у березні 1990 року. Вони відбувалися на основі мажоритарної системи абсолютної більшості. Ця система є найпростішою для реалізації у посттоталітарних системах. Основа, що використовувалась, передбачалась для включення широких верств населення до формування легітимної влади на всіх рівнях шляхом виборів. У грудні 1990-го року було прийнято Закон України «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування»[10] і далі місцеві ради зазначались вже як органи місцевого самоврядування. Вибори в Україні відбулись вперше за демократичними принципами вільної конкуренції за 70 років, однак наслідки тривалого тоталітарного режиму призвели до відсутності у населення будь-яких розумінь демократичного суспільства та процесу у ньому. Але загалом адміністративний ресурс не застосовувався, що свідчить про бажання якої-небудь демократизації та розуміння стартових позицій. У результаті майже третину депутатських місць обійняли представники опозиції, які потім згуртувалися в об'єднану опозиційну фракцію – Народна рада. Тодішня виборча кампанія відзначалася значними новаціями, головна з яких - вільний доступ кандидатів виборів і можливість вільно критикувати владу. Головним об'єктом критики був союзний центр і правляча Комуністична партія Радянського Союзу.

У центрі уваги була децентралізація і зосередженість на регіональному незалежному розвитку без озирання на союзний центр. Від Полтавської області пізніше два депутати увійшли до Народної Ради.

Тодішній склад Верховної Ради не відповідав політичній ситуації і намагався всидіти на двох стільцях: більша автономія у прийнятті рішень, та збереження політичної стабільності, зокрема протистояння можливій інтервенції з боку Москви з метою збереження впливу. В цих обставинах і ухвалювали Декларацію про державний суверенітет України, Закони про економічну самостійність та місцеве самоврядування. І зрештою саме та Верховна Рада ухвалила Акт проголошення незалежності України. Це її важливий і знаковий внесок в історію України. Верховна Рада Першого скликання не показувала зразки роботи парламенту молодій державі, що сама виборола незалежність. Наростав конфлікт серед неоднорідної опозиції, оскільки їх основна задача : здобуття незалежності була виконана. Її роль у парламенті лишалась під питанням. Кому опозиціонувати? Відсутність стратегічного розуміння у нових геополітичних реаліях та економічного майбутнього, що лишалось зав'язане на союзний центр. Додалася широка соціально-економічна криза, тому одразу тодішній склад Верховної ради проявив свою цілковиту нездатність працювати у нових реаліях. За висловом А. Ткачука можна зрозуміти всю плачевність ситуації: "дивна суміш європейської демократії та комуністичного "демократичного централізму""[11]

Активно обговорювалось питання адміністративно територіального устрою та ролі територій (земель/областей) у житті країни. «Проект Конституції від 27 травня 1993 р. передбачав не лише земельний поділ, а й створення Ради територій Верховної Ради України як інституції захисту інтересів регіонів»[9]. Ця ідея актуальна для країн з двопалатним парламентом Тож можна припустити, що «батьки засновники» незалежної України серйозно розглядали двопалатну систему як форму вертикального впливу регіональних (місцевих) політичних еліт на державну політику.

В свою чергу вплив на місцеве самоврядування та його роль у функціонуванні держави визначалась так: «26 березня 1992 р. було ухвалено нову редакцію Закону «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування».[12] В цьому законі вперше Україна відійшла від президентського контролю вбік самоорганізації на місцях.

Під впливом затяжної політичної кризи та протестів, у листопаді 1993 року було прийняте рішення про проведення дострокових виборів парламенту і президента. Новим виборчим законом була запропонована мажоритарна система абсолютної більшості. «Така система не допускає викривлень принципу політичного представництва й враховує інтереси більшості виборців. Адже якщо кандидат був обраний в один тур, значить його підтримували більше 50% виборців усієї країни. Якщо ж мав місце другий тур, то він, ймовірно, сприяв тому, аби визначення виборців відбувалось на основі близьких політичних позицій. Щоправда, внаслідок двотуровості сама процедура ускладнюється та дорожчає. Головним недоліком такої системи є те, а це фактично переможець забирає все, а решта кандидатів й, відповідно, політичні позиції виборців, які за них голосували, жодним чином не представлені, що потенційно може призвести й до поляризації суспільства та розколу» [22]. Подібний підхід призводив до боротьби анти рейтингів кандидатів. Зокрема це проявлялось у відсутності структурної підтримки за одного конкретного кандидата та значним зменшенням явки виборців на другий тур.

Робота новообраного складу Верховної Ради , що розпочав свою роботу у 1994 році, також відбувався у непростих умовах, криза тривала. Значну кількість отримали представники лівих та ліворадикальних партій «комунізму реваншизму». Діюча рада була неповноцінною, адже формування коаліції стало питанням компромісів з противниками, а не пошуку однодумців для плідної роботи. Далася ознаки абсолютна більшість, яку ніхто не отримав по окремих округах. Зменшення зацікавленості населення у виборчому процесі та низька явка в окремих округах призвели до необхідності доукомплектування Верховної Ради «Така система призвела до багатьох негативних наслідків для парламенту

1994-1998 років. Зокрема, Рада працювала не в повному складі (не вистачало близько 20 депутатів), постійно проводилися довибори. До того ж, склад депутатів був не найякіснішим, адже кандидату в депутати, який не пройшов у Раду з першого разу, заборонялося висуватися вдруге» [49].

У першому турі було обрано лише 49 обранців. Іншим не вдалося подолати прохідний бар'єр (50 % + 1 голос), тому було призначено проведення другого туру по решті округів. У нього вийшли по два переможці першого туру. Проблема поглиблювалась, оскільки передбачена була мажоритарна система абсолютної більшості, яка поширювалась і на другий тур з можливістю «протестного» голосування. «Проте і з цим не все так просто, адже вимога набрати 50%+1 голос зберігалась тоді й для другого туру. Крім того, у бюлетенях також була передбачена можливість голосувати проти всіх, а ще існував мінімальний поріг явки – треба було, щоб у голосуванні взяли участь не менше 50% виборців округу. Тож коли другий тур не визначав переможця, в окрузі оголошувались повторні вибори і виборча кампанія стартувала з самого початку. Так, навіть через рік після виборів, Верховна Рада була сформована на 90% – 45 депутатів до того часу не були обрані. Відповідно, багато округів залишилися не представленими у парламенті аж до закінчення його повноважень» [22].

Цей політичний період визначався домінуванням більш соціалістичних та лівіших політичних партій. Знаковою стала така ситуація: «Таким чином, серед партій, які подолали виборчий бар'єр, сумарно більшість голосів виборців по Україні набрали партії лівого спрямування – КПУ, Блок СПУ – СелПУ і ПСПУ – понад 37%. Після відновлення у 1993 р. діяльності забороненої у серпні 1991 року КПУ, вона швидко набула домінуючого становища у лівому сегменті партійної системи України, перетворившись на провідну опозиційну силу країни.» [23]

Цей склад Верховної Ради також формував демократичні засади українського державного політикуму. Йому випали значні принципові виклики і місце в історії України. Справа в тому, що у 1994 році президентом було обрано

Леоніда Кучму, який почав вибудовувати виконавчу вертикаль і цим самим увійшов у принципове протистояння з Верховною Радою, головою якої був обраний соціаліст Олександр Мороз. За умови відсутності стійкої пропрезидентської коаліції, Кучма почав розхитувати систему стримувань на користь президентського авторитаризму, лишаючи вплив на парламент через процедуру його розпуску. Першою кризою нового складу став 1995 рік, коли внаслідок компромісу було укладено між президентом і парламентом конституційну угоду про певний розподіл повноважень між законодавчою та виконавчою владою, яка повністю підпорядковувалася президенту. Піком протистояння стало питання: про модель форми правління України – «президентська» чи «парламентська». Компроміс: 28 червня 1996 року було ухвалено Конституцію України вже як незалежної демократичної держави. Було запроваджено змішану, президентсько-парламентську модель, зі значними повноваженнями голови держави у питанні формування виконавчої влади. Конституційні дебати точились опосередкованими представниками громадян (президентом та парламентом), однак широке громадянське суспільство у питанні прийняття суспільного договору не було допущене до обговорень та пропозицій. Значним фактом є і протестність суспільства то діючого складу ради, адже більшість парламенту серед обранців мала хитке становище, зазначене у попередньому абзаці.

В умовах конституційних перетворень та дебатів був прийнятий: «Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України.» [13] Цей документ регулював усі відносини у державі до моменту прийняття нової конституції.

У 1997 році всім стало чітко зрозуміло, що політичні партії мають бути безпосередньо допущені до формування парламенту. Депутатська атомізація призводила до нестійкої та ситуативної позиції більшості осіб у парламенті, а посадовий термін добігав кінця. Важливим структурним рішенням і наступним

структурним кроком стало усвідомлення, що парламентські фракції мають бути сформовані на партійній основі. На підставі цього, було прийнято новий закон про вибори, який передбачав змішану виборчу систему. 50% депутатського складу (225 депутатів) обиралися за пропорційною системою із закритими списками, а половина за традиційною – мажоритарною, але вже відносної більшості. «Відносну більшість ще називають простою більшістю, і така система вважається найпростішою з усіх мажоритарних. Тобто, обраним вважається кандидат, який отримав найбільшу кількість голосів виборців у порівнянні з іншими кандидатами. За умови однакової кількості набраних голосів двома чи більше кандидатами законодавство може передбачити застосування процедури жеребкування або оголошення повторного голосування. Перевага цієї системи у тому, що голосування відбувається в один тур і законодавство не встановлює обов'язковий мінімум участі у ньому виборців. Але серйозним недоліком є те, що вона не дає змоги врахувати інтереси більшості виборців. Адже кандидат може бути обраний і абсолютною меншістю, а вага мандата такого депутата та його представництво могли бути абсолютно нерівнозначними, в порівнянні з іншими депутатами, що суперечить демократичним засадам» [22].

Це можна охарактеризувати, як ставку на загальноєвропейський посттоталітарний досвід партійного будівництва, що спирався на демократизацію самих інститутів влади та суспільства у контексті всієї вертикалі, як державного так і регіонального управління. Роль політичних партій закладалась у формуванні стійкої монолітної коаліції, що повинна була впливати на процес затвердження та формування уряду. Вибори за новою, змішаною, системою відбулися у березні 1998 року. Знову відбувся реванш лівих сил. За пропорційними списками більшість отримали: комуністична, соціалістична, прогресивна соціалістична. Натомість, по мажоритарних округах більшість набрали консервативні центристські сили президента. Визначною стала можливість обраться за більшістю голосів у першому турі, необхідних для перемоги голосів (достатньо було отримати просту більшість) мінімальної явки, яка не скасовувала результати виборів. Конституційних обмежень зазнала і

мобільність депутатів, яким заборонялось змінювати політичну силу під страхом втрати мандату. Але на практиці міграції почалися майже одразу. Щоправда, вони не набули таких масштабних форм, оскільки депутатам потрібно було демонструвати партійну солідарність, а не перейматися за переобрання, як це стало пізніше. На мажоритарних округах представники лівих партій зазнали нищівної поразки. Наприклад, на Полтавщині, де соціалісти та комуністи за пропорційними списками набрали більшість, лише 1 кандидат від соціалістів здобув перемогу серед 8 округів. Це свідчить про незрілість самого суспільства, що керувалося ностальгічними та популістичними принципами, та трегерувало на знайомі назви партій. Місцеві ж проходили за чистою мажоритарною системою простої більшості. Відносна спокійність процесу характеризувалась місцевим прагматизмом і наявністю мало амбіційних місцевих лідерів, які і здобували стійкі перемоги на сильних позиціях персонального авторитету. Можливо, тому що вони проходили одночасно з парламентськими, які і відтягували значну увагу виборців. Крім того значна увага та протистояння були приділені парламентським виборам, які проходили паралельно, і відтягували на себе увесь негатив.

На виборах 2002 року була використана вже відома змішана система. Депутатський склад формувався за тим же принципом (50% - 50%). Еволюція виборчого процесу дійшла і до ідеологічних площин, зокрема вимога виборців чіткої програми лозунгів, на тлі втоми від соціалістичних маніпуляцій. У 1990-х рр. президентській вертикалі протистояли вже зазначені ліві партії. Зазначимо що це була загальна тенденція тодішнього часу та простору існування системи. На початку 2000-х рр. сформувався правоцентристський фланг партійної системи, що можна віднести до національно-демократичного. Почалося сходження політичних еліт викликаних новим часом, серед яких є знакові постаті на політичному небосхилі України, які очолили нові партії, що представляли опозиційний фланг. Віктор Ющенко – Нова Україна, Юлія Тимошенко – Батьківщина. Блок Наша Україна тоді отримав перемогу за пропорційними списками. Але знову таки за рахунок мажоритарних округів влада отримала

загальну більшість у Верховній Раді. До того ж розпочалися масові переходи депутатів, в основному із зазначених Нашої України та Батьківщини, у провладний блок «За єдину Україну». Очевидним був розкол по лінії парламент президент та наростання чергової політичної кризи. Склалася цікава правова колізія. Конституція забороняє такі переходи. Але Конституційний Суд їх узаконив, посилаючись на те, що депутати представляють не партії, а насамперед – виборців. Було закладено базисну тріщину у всій вертикалі, як місцевій так і центральній. Полягала вона в тому, що влада не гарантувала виборцям партійну лояльність кандидатів а сам кандидат не отримував прямої підтримки виборців, бо балотувався по закритій системі. Це призвело до практики широких коаліцій з депутатів місцевих рад, та партійних розколів, що дискредитувало партії у цілому як інститут.

Помаранчева революція - масові протести українців у зв'язку із фальсифікацією результатів президентських виборів 2004. Протистояння точилось і за парламент, оскільки він був проекцією реальної суспільної думки. Фактична роль парламенту у тих реаліях зводилась до легітимізації президента шляхом формування коаліції депутатів на довшола про президентської партії. Однак реальна ситуація ставила віз перед волом. Депутати очікували результатів виборів президента і планували пристати на бік переможця, що свідчить про низьку роль етики у процесі формування коаліцій того часу. Коли факт фальсифікацій було доведено достеменно, саме Верховна Рада ухвалила рішення про повторне голосування другого туру. На них переміг Віктор Ющенко. Це призвело до певного переформатування парламенту, який спочатку став на бік Януковича, однак перевага була хиткою, що і призвело до скасування результатів президентської гонки другого туру. Фракції лишилися у тих самих складах, але колишні пропрезидентські саботували роботу законодавчого органу.

Вже після перемоги опозиції було укладено новий закон «Про вибори депутатів Верховної Ради». «Через фіаско Януковича на президентських виборах у 2004 році, політичні союзники почали тікати з його корабля. Натомість нові партії влади – «Наша Україна» та «Блок Юлії Тимошенко» – отримали в Раді

ситуативну більшість і, скориставшись моментом, ухвалили нову виборчу систему» [49]. У 2006 році парламентські вибори знову відбулися на чисто пропорційній системі із закритими списками. Передбачалася перемога Нашої України та Блоку Юлії Тимошенко на тлі чого було оголошено про створення коаліції. Перемога відбулась, але голосів для формування коаліції не вистачало. Причиною того стало те, що союзник на президентських виборах, лідер соціалістів Олександр Мороз, несподівано перейшов на бік Партії регіонів 2004 року, Віктора Януковича, який одразу почав формувати з себе антагоніста та головного опозиціонера, що склав коаліцію з соціалістами та комуністами. Мороз став головою Верховної Ради. Цікавим Важливою перевагою соціалістів на цій виборчій кампанії було те, що вони йшли на вибори як представники влади. Вони мали окремі міністерські та губернаторські посади. Їх рішення було викликане бажанням витягнути з політичної кризи розширення повноважень Верховної Ради та ставка на хитке положення нового президента, що фактично не мав особистого авторитету і спирався на широку коаліцію з різнобарвних груп. Така стратегія виявилась трагічною для партії Мороза, оскільки обраний парламент не дотягнув до кінця каденції (президент оголосив про розпуск парламенту та позачергові вибори, після яких соціалісти істотно програвали протистоянню двох потужних блоків: опозиційного Партії Регіонів з комуністами та пропрезидентської широкої коаліції).

Важливим показником політичного стану вертикалі президента є внесені зміни до Конституції, за якими Україна ставала парламентсько-президентською республікою. Уряд мав формуватися парламентською більшістю, яку на той момент складали фракції регіоналів, комуністів і соціалістів. Уряд очолив Янукович. Парламент та Уряд системно стерилізували президентський вплив на користь уряду та окремих міністерств що ставали самостійними самоврядними профільними департаментами з поверхневим державним контролем та вертикаллю, що ішла з центру у регіони і проєкціонувала парламентську політику на місця і той, що чітко був визначений Конституцією. Окремі профільні міністри саботували імплементацію під указами президента. Колапс

влади в цих умовах був неминучий, адже криза загрожувала структурній цілісності державних інституцій та країни в цілому, за чим з неприхованим задоволенням спостерігала Росія. Для президента Ющенка лишився єдиний шанс обернути ситуацію. Як і зазначалось вище, він розпустив парламент, що на фоні очевидної політичної кризи отримала підтримку з боку усіх широких груп виборців, оскільки всі сили вважали що зможуть покращити свої позиції у парламенті. Щоправда, і тут були певні колізії, оскільки за новою Конституцією президент не мав права такого робити. Але депутати від двох фракцій здійснили «депхит» склавши мандати, а їх заміни не було визначено законом. Тому Внаслідок відсутності кворуму Верховна Рада не могла працювати. У 2007 році дострокові вибори також за пропорційною системою із закритими списками не дали однозначного результату. Більшість тепер отримали Наша Україна та Блок Юлії Тимошенко, перевага була в 1 голос (226 місць). Але цього було достатньо, щоб сформувати парламентську більшість. Уряд очолила Юлія Тимошенко. Однак ця хитка коаліція трималась ка сподіванні на партійну дисципліну. Практику багаторазового повторного голосування за один і той самий законопроект, запропонований урядом чи президентом, стала буденною. Середня кількість повторів та переголосувань складала 5 разів за один законопроект.

Загалом «парламентські вибори у 2006-му та 2007 роках вважаються одними з найякісніших в українській історії та найбільш наближених до європейських стандартів виборчого законодавства. Але вони водночас вивели практику купівлі місць у закритих списках на новий рівень» [49]. Очевидним було те, що система шаталась на очах і не могла функціонувати, а голосів за її оптимізацію і приведення до спокою так і не знайдуть. Ставка була зроблена на загальноєвропейський досвід, однак формування «Східноєвробалтійського» підходу суттєво розійшлося з Українським. Викликано це було зволіканням у питанні реформ та популізмом на тлі політичного розколу, відсутністю системної модернізації політикуму та закритості еліт з подальшою поляризацією. Хоча система партій і структурувалась, самі вони були переважно «вождіські» та

ситуативні. Партийна система хоч і прямувала до стабільного і поміркованого стану, однак вона була позбавлена підтримки громадянським суспільством і базувалась на харизмі та набутому статусі їх лідерів. Негативом все ще лишались закриті партійні списки, що посилювали прірву між виборцями та окремими кандидатами. «Негативом було те, що закриті списки ховали «начинку» партій від виборців. Відомі були лише перших п'ятеро людей у списку, хто йшов далі – невідомо. Це призвело до того, що якість партійних списків була не найкращою, а люди голосували за «котів у мішку» [49]. Впливу на формування списків виборці фактично не мають і до цього часу. Недоліки цієї системи очевидні і самою суттю своєї природи гальмують власний розвиток та приведення до стабільного стану. Офіційно парламент структурований, кількість зайвих процедурних дебатів зводиться до мінімуму. Натомість міжпартійне протистояння до середини терміну поляризується настільки, що втрачає волю до реалізації будь яких компромісів і переходить у стадію передвиборчої конфронтації. Достатньо виступити по одному представнику від фракцій, щоб їх партійна лінія чи позиція була зрозуміла. Рятівниками могли б поставати депутатські групи та міжфракційні об'єднання. Однак і вони були занадто слабкі щоб якимось вплинути на стан речей. Та закритість списків і відсутність у виборців хоч якогось прямого впливу на визначення конкретних кандидатів, саботували легітимність роботи Верховної Ради як представницького органу влади. Слабка позиція регіонів унеможлиблювала формування консолідованої нової регіональної політичної еліти. А деякі взагалі опинилися без представників. Широкого впливу набули клани, що представляли якийсь центр, що прагнув стати альтернативою владі.

В регіонах продовжували працювати органи місцевого самоврядування, обрані у 2006 році, за пропорційною системою за закритими списками. Такий підхід дав результат ідентичний парламентському. Якщо на виборах до Верховної Ради партії хоч намагались дотримувалися принципу якості при наборі кадрів, у прохідних частинах списків були досить відомі люди (вожді), які дійсно ототожнювалися в очах виборців з цими партіями. В регіонах ситуація

кардинально відрізнялась. За пропорційною системою із закритими списками обиралися обласні, районні, міські ради. Туди, часто потрапляли «нові обличчя». Викликано це тим, що старе покоління місцевих еліт було втягнуто у парламентську боротьбу за різних обставин та не могло вже відігравати роль місцевих представників, зрозумілих на місцях авторитетів. Партійна поляризація призвела до того, що еліти були вимушені приставати на чиюсь сторону, як правило суперечливу їх образу програмі чи попереднім діям. Тоді і з'явився так званий «запит на нові обличчя», що по факту виражався у перетягуванні регіональних еліт у центр без відповідної якісної заміни на місці що створювала вакуум, завдяки якому приходили нові обличчя вже на місцях не від політичних, а від кримінальних та бізнесових еліт регіонів. Партійні списки дозволяли проходити на місцях під брендом великих партій, репрезентуючи їх електоральну карту у регіоні. Ці еліти вступали в залежність від центру і вже не могли реалізовувати власну політику навіть автономною. Влада спиралась на регіональні еліти і за часту це призводило до дивних форм коли регіональні осередки відстоюють позиції проти вказівок центру будучи формально з однієї коаліційної лінії. Також поширеною практикою стало формування широких коаліцій на місцях з партій, що у парламенті були у клінчі між собою. Центральне керівництво усіх партій дозволяло такі дії на місцевому рівні, якщо вони шкодили їх політичним опонентам в першу чергу в центрі. «Підтримка КПУ була рівною у всіх регіонах, крім Західного. Так, у Південному регіоні за КПУ проголосувало 4,74% виборців, у Східному – 4,22%, у Центральному – 4,10% і тільки у Західному регіоні КПУ підтримали 1,33% виборців. Не змогли подолати 3-відсотковий виборчий бар'єр, але були до цього близькими, Блок Н. Вітренко "Народна опозиція" (2,93%) і Народний блок Литвина (2,44%). Перший найактивніше підтримували виборці м. Севастополя (понад 10%), а другий – виборці Житомирської і Кіровоградської областей (понад 5%). Також слід згадати Український Народний Блок Костенка і Плюща, який по Україні здобув підтримку 1,87% виборців, але набрав понад 5% голосів виборців у Волинській,

Рівненській, Івано-Франківській областях та понад 10% – у Тернопільській області, чим вплинув на результати БЮТ і НСНУ»[24]

В органах місцевого самоврядування Полтавської області партійно-фракційна конфігурація була такою ж як і в інших регіонах і мало чим відрізнялась від Верховної ради. Репрезентувала периферію обох електоральних карт, і була ключовим «вирішальним регіоном для перемоги у виборах. Фракції регіоналів, нашоукраїнців та бютівців мали приблизно однакове представництво. Вплив комуністичної партії падав, оскільки він рівномірно розподілявся і плавно перетікав по всіх ключових фракціях, і це впливало на роботу у представницьких органів регіонального та місцевого рівнів. Полтавщина стала майданчиком не регіональної, а національної політики, яка цікавила місцевих набагато більше, оскільки напряду впливала на місцевий статус - кво. Статус російської мови зовнішня економічна політика, національне регулювання тарифів – все це призводило до деградації базису місцевого управління, виродження управлінських рішень та ідей на місцях. Ефективність роботи цих органів була низькою та малоефективною. Тобто, Полтавська область принципово не відрізнялася від інших областей Центральної України, за винятком географічного становища на перетині центрів впливів (затиснутою у трикутнику смерті Харків Київ, Дніпропетровськ), які не давали можливості сформувати регіональну еліту.

Криза та патова ситуація у парламенті призвели до політичного розколу у коаліціях, що зумовлювало політичне протистояння президента та уряду. На тлі фінансової кризи 2008-2009 рр. ці протистояння переросли у кризу політичну. У результаті поляризації колишніх прибічників і членів коаліції фактично була паралізована робота виконавчої гілки влади, що негативно позначилося на рівні життя людей. Зрозуміло, протистояння мало більшою мірою міжособистісний характер двох лідерів, у передчутті президентських виборів 2010 року. Саботаж президента в умовах нової системи стримувань та противаг, при відсутності розуміння у населення реальної ролі президента, яка не відповідала очікуванням, грала на руку Юлії Тимошенко, що офіційно проголошувала про наміри

боротись за посаду президента України. А Віктор Ющенко суттєво втратив свій рейтинг внаслідок нереалізованості положень виборчої програми. Реальні непорушні позиції та вигоду від розладу колишніх союзників отримала опозиція, чия перемога на виборах президента вже ставала питанням часу.

Чергові президентські вибори відбулися згідно чинного закону у два тури 17 січня та 7 лютого 2010 року. Тоді можна побачити таку характеристику: «Результати президентських виборів 2010 року підтвердили регіональний поділ електоральних симпатій "постпомаранчевими" (Ю. Тимошенко) та "біло-блакитними" (В. Янукович) політичними силами, причому В. Януковича підтримали виборці не тільки в східних і південних регіонах, але частково у Центрі й на Заході країни, з перевагою у 3,5 % (близько 900 тис. голосів виборців) переміг Янукович.»[19] За нових обставин ситуація 2004 року повторилась, а саме перехід депутатів та міжфракційних груп на бік пропрезидентської коаліції. Конституційний Суд виніс своє тлумачення відповідної конституційної норми, за яким депутат має повне право переходити до іншої фракції, адже він представляє народ України, а не партію. Далі було скасовано конституційну реформу 2004 року і відновлено президентсько-парламентську республіку. Фактично Партія Регіонів сама скасувала власну реформу оскільки за нових умов це ставило загрозу. Причому обидва рішення були прийняті у неконституційний спосіб, тобто без голосування трьомастами голосами депутатів Верховної Ради. А рішенням Конституційного суду, на формування якого Янукович мав вплив і як депутат до виборів, і як президент після.

Намагаючись закріпити успіх, нова коаліція здійснює низку інтегрованих реформ з конкретною метою. «У 2011 році було ухвалено новий виборчий закон, за яким Україна поверталася до змішаної системи. З цього моменту прогрес у виборчому законодавстві відкочується назад – Україна повернулася до змішаної системи на виборах до парламенту (225 мажоритарників і 225 пропорційників, що проходять по закритих партійних списках). Авторитарному режиму Януковича потрібна була мажоритарна складова, бо влада вже навчилася проводити своїх депутатів по мажоритарних одномандатних округах, а саме

завдяки адміністративному ресурсу, підкупу виборців. Вони планували це і, зрештою, таки провели значну кількість своїх депутатів. Саме змішана виборча система, ухвалена у 2011 році, допомогла Януковичу зробити парламент ручним та контрольованим» [49]. Фактично виборча система повертається до компромісного стану, що забезпечував формування регіональних еліт шляхом мажоритарного балотування. Це підхід є вигідним крупним партіям, адже забезпечує стабільний кадровий резерв за мінімальних зусиль.

У проміжку між виборами президента та парламенту були організовані місцеві вибори, які відбулися за новим законом «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 10 липня 2010 року. Місцеві вибори мали стати майданчиком для тестування регіональних електоральних карт та дати адміністративний ресурс, який потрібен для парламентських виборів. За цим законом сільські та селищні ради обиралися за мажоритарною системою простої більшості. А вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад знову повертались до змішаної, мажоритарно-пропорційної, системи. Місцеві вибори показали домінування лідерів президентської гонки і їх вплив прямо репрезентувався на місцеві ради. Винятком стала значна кількість конформістських політичних сил, що формувались на місцях з метою консолідації протестного електорату. Партія Регіонів здобула переконливу перемогу у більшості областей України.

Ще однією важливою тенденцією слід визначити набуття додаткового впливу та перемоги на місцевих виборах регіональних проектів, партій, які поширювали свою діяльність у межах декількох областей. Це були мало амбіційні проекти, метою яких було збільшення впливу окремих обмежених груп інтересів. В Полтавському міському осередку такою партією виявилася «Совість України», яка запропонувала свою кандидатуру міського голови. Її представники перемогли у Полтаві на виборах міського голови та здобули більшість серед інших партій місць у Полтавській міській раді. Вони отримали право формувати коаліцію у міській раді, бо без їх участі неможливо було б зібрати кворум чи

усунути голову міста. Форма маніпуляції на виборах була виражена прямим шантажем саботажу роботи міської ради. З 25 округів кандидати від «Совісті України» перемогли у 24. Загалом, включаючи, представників пропорційного закритого списку, ця партія отримала близько 75 % місць у міській раді. За рахунок протестного голосування вплив чисто міського проекту переріс і у обласний осередок, з представництвом в обласній раді. «Совість України» власне провела кампанію, базуючись на антирейтингу головних опонентів та розчаруванням місцевих виборців у центральній політиці. І хоча місцеві розчарувались у парламентських протистояннях, вони не повернулись до місцевого врядування. Саме на цій кампанії помітне значне падіння явки виборців. Явка виборців на міських виборах 2010-го року так і досі не подолана і з циклу в цикл зменшується до критично малої.

Вибори до Верховної Ради у 2012 році охарактеризувались полярним протистоянням між партією Регіонів та блоком консолідованих опозиційних сил, до яких входили Всеукраїнське об'єднання Батьківщина, партія УДАР та Всеукраїнське об'єднання Свобода. Керуючись підтримкою на місцях та діючою парламентською коаліцією, вчинявся адміністративний тиск з боку влади. Перевагою опозиції було висування єдиних кандидатів на одномандатних округах, що дало їй перевагу над «конформістами регіоналами». За партійними списками опозиція здобула 50 % проти 43 % комуністично-регіоналістичного блоку. Однак завдяки мажоритарним голосам та програній кампанії у центральних регіонах, де перемогли само висуванці, більшість отримали регіонали. Паралельно опозиційні сили розраховували на: «...за рахунок поширення їх впливу на розчарований владою електорат Сходу і Півдня. При цьому йдеться не стільки про "стару" опозицію – ВО "Батьківщина" (через її стійку асоціацію в цих регіонах з "націоналістичними" поглядами), скільки про партії, які претендували на роль "нових" соціально орієнтованих політичних сил (партій "Фронт Змін" та "УДАР").»[25]

Політичним катарсисом протистояння влади та опозиції було рішення щодо Європейської асоціації України, що було ініційоване самим президентом, і

ним же скасовано. Весь 2013 рік тривали політичні та суспільні торги з приводу підписання відповідного документу, формувалася громадська думка. Виникла навіть загроза розвалу коаліції, однак ні до чого це не призвело, оскільки взаємозалежність комуністів від регіоналів була більшою ніж регіоналів від комуністів, і у випадку виборів «регіонали» посилили б позиції. Опозиція нізащо б не співпрацювала з комуністами як з ідейними противниками та ненадійними партнерами. Партія Регіонів радикально змінила свою політичну риторику з проросійської на проєвропейську. Однак у листопаді 2013 року прем'єр-міністр Азаров оголошує про припинення цього процесу, оскільки виявилось що геополітична стратегія та національні інтереси були предметом торгу за окремі економічні питання. Суспільство було обурене такими вчинками, оскільки абсолютна більшість вимагала інтенсифікації євроінтеграційного процесу. Спроба різкого розвороту на 180 градусів не знайшла розуміння як з боку прихильників євроінтеграції, так і з боку широкого суспільства, адже причини такого дипломатичного скандалу не оголошувались, а в середині опозиція заробляла політичні бали, критикуючи «регіоналів» за нерішучість та непослідовність. Почались масові протестні акції по всій країні. Головною вимогою протестів була відставка уряду та негайне повернення до перемовин щодо європейського майбутнього України. Спроби влади їх придушити призвели до «Революції Гідності» і політичної кризи, результатом якої стало ослаблення Української держави, та збройна агресія Росії, включно з вторгненням у Крим та Донбас, спираючись на місцеві осередки лояльні Януковичу. Росія здійснювала анексію територій. Янукович став першим в історії України президентом що самоусунувся від влади, у результаті вперше у історії було застосовано процедуру, щодо призначення голови Верховної Ради Олександра Турчинова.

Структура Партії регіонів похитнулась та розкололась на проросійські проекти та регіональні осередки, що зосередились на утриманні твердого електорату на місцях. Партія Регіонів в один момент втратила свій статус правлячої та панівної, хоча це було результатом накопичених помилок та

безкінечних відкладань важливих рішень. Партія фактично саморозпустилась на депутатські групи, що діяли до проведення позачергових парламентських виборів. У Верховній Раді відбувся черговий перерозподіл. Але політичне життя тривало.

У травні 2014 року відбулися позачергові вибори Президента України, яким був обраний Петро Порошенко, як єдиний кандидат від демократичних сил в умовах війни з росією. Кампанія будувалась на необхідності перемоги у першому турі. Метою було швидке та легітимне вручення повноважень президента України, а тепер і головнокомандувача, нової для цієї посади ролі, особі що представляла б інтереси народу України, діяла б від його імені, та була б ним обрана. У жовтні 2014 – відбулись позачергові парламентські вибори. Вибори, як і попередні, відбулися за змішаною системою. Проєвропейським партіям належала конституційна більшість. Виборча кампанія сама проходила у авральному режимі, і базувалась, як зазначає М. Кармазіна: «Зваблювання виборця кандидатами у президенти відбувалося через пропозицію привабливих (неймовірних, фантастичних, казково-захоплюючих і т. п.) ідей». [20]

У 2015 році відбулися чергові вибори до органів місцевого самоврядування. Значного поширення почала набувати громадянська форма децентралізації і об'єднання територій у об'єднані територіальні громади (ОТГ) Це була перша спроба застосувати пропорційну систему із відкритими списками. Правда, був запропонований цікавий варіант, за якого партії висували по 1 кандидату по кожному округу. Кандидатові було недостатньо перемогти в окрузі. Необхідно подолати 5% бар'єр суб'єкту висування. За таких умов партії мали можливість потрапити в орган місцевого самоврядування, а депутати висуванці в округах до ради. Такі партії отримували кількість депутатів відповідно до кількості голосів виборців. Загальний результат переможців, що подолали бар'єр, пропорційно конвертувався у мандати до місцевих рад. Знову голоси широких верств не враховувались. Багато громадян так і не отримали власного представника напряду. Однак тепер, кандидати, які набрали велику кількість голосів автоматично тягнули у раду свою команду депутатів новачків

у невеликій кількості. Проте кандидати від не впливових партій навіть зі 100 % персональних голосів на окрузі не потрапляли до представницького органу. Це ще раз доводить, що впровадження рейтингового голосування за кандидатів та створення багатомандатних округів призведе до розширення представництва за умови прямих голосів виборців за окремих кандидатів. Загальноєвропейська практика свідчить що широке представництво та інклюзивний виборчий процес гарантують стабільність та спроможність місцевих органів впроваджувати політику на місцях ефективніше.

Вибори у 2019 депутатів Верховної Ради проходили за старою змішаною системою. Запит на нові обличчя призвів до того, що виборча кампанія проходила під тезою: «...оновлення "проти старих політиків, за нові обличчя". Політична еліта оновилася за рахунок "нової" політичної сили – партії "Слуга народу", яка і стала правлячою більшістю в парламенті. Новою політичною силою в парламенті стала теж новостворена партія "Голос"».[26] Важливими є зміни наступного виборчого циклу до Ради X-го скликання. Радикальними змінами є нове повернення до пропорційної системи з відсутністю регіонального представництва і чергового партійного диктату. Зменшення кількості посадовців з 450 до 300, а отже і репрезентативної кількості депутатів на (х) населення. Ускладнюються відсутністю перепису населення, перегляду виборчих округів, внутрішньою міграцією спричиненою війною. Остаточне формування територіальних громад як базових одиниць органів держави на місцях свідчить про чергове переосмислення структурного вигляду виборчого процесу в Україні.

Розділ II Децентралізація як шлях демократичного виборчого процесу:

вітчизняний та європейський досвід.

2.1 Реформа децентралізації влади та її вплив на виборчий процес в Україні.

Реформа децентралізації мала на меті формування ефективного місцевого самоврядування. Становлення системи прямого громадського впливу на формування влади та спрощеного доступу до адміністративних послуг.

Процес децентралізації в Україні розпочато 2014 року з прийняттям наступних рішень:

- Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (01.04.2014),
- законів України «Про співробітництво територіальних громад» (17.06.2014),
- «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (05.02.2015)
- змін до Бюджетного і Податкового кодексів – щодо фінансової децентралізації.

Відповідно до положень Європейської хартії місцевого самоврядування Україна почала спиратись у реалізації своїх владних обов'язків на місцеві органи влади надавши їм широкі повноваження у самоуправлінні.

Завдяки запровадженню міжмуніципального співробітництва громади отримали можливість об'єднувати зусилля та реалізовувати проекти спільними зусиллями на користь регіонального розвитку. Наразі 1354 територіальні громади вже самостійно уклали договори з регіонального та територіального розвитку. Отриманні повноваження включають як міжнародне так і транскордонне співробітництво громад напряду з партнерами.

Добровільне об'єднання територіальних громад дозволило дістати відповідні повноваження та ресурси яких раніше вони не мали. Консолідація зусиль та створення спільного простору між об'єднаними територіями призвело до оптимізації витрат та покращення надання послуг. Важливим елементом лишається державна підтримка слабких громад та процес бюджетного вирівнювання, що забезпечує малим громадам можливість надавати базові послуги та вести цільове управління.

Реформа децентралізації, що проходила у два етапи, створила базові та загальні правила гри для всіх територіальних громад урівнявши їх у можливостях. Децентралізація з точки зору виборчого процесу мала два аспекти: вибори у всіх громадах були прирівняні до перших, що означало остаточне та непорушне формування територіальних громад та примусове об'єднання громад довкола обраних центрів. У першому варіанті до моменту початку виборчого процесу формування громад залежало від думки мешканців і громади могли як об'єднуватись на етапі формування. Прикладом такого об'єднання є село Розсошенці у Полтавській області, що мало більшу кількість населення та село Щербані, що стало центром добровільно об'єднаної громади. Громади також могли і розмежовувати свою територію. Прикладом є відокремлення Новоселівської ОТГ (нині ТГ) від Коломацької ОТГ що базувалось на рішенні місцевих жителів. Такі дії та висока явка виборців у цих громадах на місцевих виборах свідчать про гостру політичну дискусію щодо свободи місцевого самоврядування та зацікавленості місцевого населення у органах держави на місцях.

Діяльність виборців та їх стабільна явка на місцевих виборах у 2016 році та раніше, свідчить про зародження активного громадянського суспільства, що приймає участь у місцевому самоврядуванні. В таких громадах удвічі частіше проводяться громадські слухання ніж у громадах примусово сформованих у 2020 році, винятком є колишні районні центри які не прагнули об'єднуватись з іншими територіями, і проводять громадські слухання з метою встановлення контролю, або визначення пріоритетів розвитку.

Великі територіальні громади, що об'єднують значну кількість територій та населених пунктів з перекосом у бік «центру об'єднання» запровадили інститут старостинських округів, що об'єднав декілька населених пунктів у середині громади з метою спрощення управління територією. Реформа децентралізації дає повну свободу місцевого самоврядування у середині громади, за умов збереження конституційних прав та відсутності обмежень

закону. Місцеві громади мають повне право розширювати тлумачення закону своїми рішеннями, за умови дотримання правових норм.

Стандартизація виборчого процесу до найменших територіальних представництв та чітке розмежування сфер відповідальності має сприяти створенню регіонального громадянського суспільства, яке в свою чергу сприятиме формуванню нових регіональних еліт, та формуванню нових соціальних та політичних ліфтів у середині окремих територіальних громад, інтегрованих в Українську загальнодержавну модель. Можливість мобільності громадян не обмежена окрім їх власної волі. Громадяни можуть вільно пересуватись та змінювати приналежність до територіальних громад та вільно балотуватись до місцевих рад та на посаду голів громад.

Однак важливим елементом формування громад став джерімендерінг з точки зору перекосу представництва у громадах малих населених пунктів та збільшення політичного впливу центру на околиці. На етапі формування громад закладена ця особливість, яка викликана дилемою: околиці слабкі за населенням і мають низькі шанси на представництво виключних інтересів або отримання цілком неспроможної громади з низьким населенням та слабким бюджетом. Тобто формування депресивних регіонів в середині громад є виключно політичною неспроможністю місцевих еліт змінити ситуацію. Загальносвітова практика боротьби з такими методами включає наявність перепису населення, який і впливає на процес формування виборчих округів та дільниць, запобігаючи утворенню депресивних регіонів без права голосу та представництв.

Використання виборчих цензів осілості та громадянства є сучасним викликом для політики децентралізації. Основною проблемою все ще лишається представництво інтересів мешканців громад та осіб, що беруть активну участь у житті громади але не проживають там на постійній основі. В Україні відсутня примусова реєстрація внутрішньо переміщених осіб. За умов «воєнного стану» не сформована відповідна структура, що стандартизувала б державну політику стосовно внутрішньо переміщених осіб. Ці люди фактично позбавлені виборчого

права до органів місцевого самоврядування. В умовах виборів 2020 – го року до місцевих громад участь ВПО (вимушено переміщених осіб) у виборчому процесі дозволялась за умови попередньої реєстрації виборця за місцем фактичного проживання. Однак ВПО не активно приймають участь у місцевих виборах з причини страху втратити статус та соціальну підтримку з боку держави. Таким чином, люди самі свідомо обирають обмеження своїх громадянських прав серед яких і участь у виборчому процесі. Наслідком є маргіналізація цих груп після періоду первинної адаптації. Результатом стає поляризація громадської думки у питанні підтримки переселенців, а сама дискусія іде без участі переселенців в органах місцевого самоврядування.

Децентралізація сприяє збільшенню свідомого політичного руху об'єднаного довкола окремого центру. Консолідація політичного капіталу довкола визначеного інтересу позитивно впливає на процес прийняття владних рішень як на рівні центрального керівництва, як на рівні держави, так і центру громади.

Проблемою лишається нерівномірність представництва у раді громад. Формування дільниць відбувається з точки зору компактності проживання, а не спільних інтересів. Здебільшого виборці перебувають у розділеному стані у різних округах зі специфічною проблемою, а отже не в змозі забезпечити консолідовану підтримку представника власних інтересів. Практика громадських слухань, що не залежить від електоральних циклів призводить до структурного згладжування та компенсації, викликаної некоректним процесом формування округів.

Важливим структурним елементом є процес формування бюджету та контролю за його використанням з боку суспільства громади. Психологія такого підходу полягає у доступності коштів на виконання програм та їх близькості. Однак наявність фінансових ресурсів вимагає і кваліфікованого управління, що базувалося б на суспільно важливих питаннях та загального блага. За таких умов виборці розуміють процес формування бюджету, який утворюється з місцевих

надходжень, і менше піддаються підкупу та маніпуляціям, розуміючи інтереси сторін.

Тож реформа децентралізації призвела до поліпшення ситуації з управлінням на місцях, зменшила кількість місцевих представництв та розширила їх самоврядні повноваження. Реформа дотримувалась базових принципів регіонального самоврядування та регіональної політики. На разі реформа може вважатись завершеною, оскільки базис (територіальні громади) отримали широкі повноваження та фактично є найменшим адміністративно-територіальним суб'єктом регіональної політики. Маючи визначені сфери повноважень та територію їх застосування, а також зрівнявши їх у статусі, реформа децентралізації виконала свою ціль: збільшення ефективності державного управління на місцях.

2.2 Специфіка та особливості виборчого процесу в східноєвропейських країнах в контексті порівняльного аналізу.

Регіональні виборчі системи у країнах ЄС зазнавали досить істотних змін з часу свого виникнення. Аналіз процесів їх розвитку за останні п'ятдесят років свідчать про вплив на них чинників різної природи. Для країн „старої Європи” (Франції, Іспанії, Великої Британії, Данії, Нідерландів) ключовим фактором став процес децентралізації влади заради спрощення системи державного управління на місцях. Для східноєвропейських та балтійських країн основним завданням розвитку виборчих систем стали формування демократичних політичних систем та свідомого громадянського суспільства, об'єднаного спільними інтересами.

В Угорщині, на рівні регіонів, теж діє змішана виборча система [21]. Зокрема, у 19 областях на виборах до регіональних рад застосовується пропорційно-мажоритарна система, яка передбачає персональне голосування в

одномандатних округах та за списки політичних партій у багатомандатних. Винятком є столиця, яка має адміністративно-територіальний статус області, однак рада Будапешта обирається лише за пропорційною системою.

В цілому, Україна, зі своєю новою виборчою системою, досить близька до Угорської виборчої системи. Однак у нас присутня партійна мобільність та градація територіальних громад за рівнем чисельності населення, що призводить до обмеження виборчих прав громадян окремих малих та великих громад, оскільки демонструє нерівне ставлення до рівноправних суб'єктів.

Серед сусідів нашої країни, на регіональному і місцевому рівнях закриті списки з мажоритарною виборчою системою використовує лише Румунія. У Словаччині тим часом діє мажоритарна система відносної більшості, однак виборці мають стільки голосів, скільки розподіляється мандатів на виборчому окрузі.

Такі країни є важким об'єктом для порівняльного дослідження виборчих систем, оскільки загалом представляють територію компактного проживання виборців на багатомандатних виборчих округах. На відміну від України, де перемагає партія з відносною чи абсолютною більшістю, у країнах Східної Європи поширеним є формування конкурентних списків кандидатів, де свідомий виборець переважно голосує за кандидатів, а не за політичну силу. У їх системах забезпечується рівномірне представництво груп інтересів, а не партійних списків з фіксованим і мало мобільним порядком кандидатів.

Більшість країн Європейського союзу, а саме сімнадцять країн, надають перевагу пропорційній системі з відкритими списками та мобільністю кандидатів. Виборці обирають порядок кандидатів та проводять їх градацію відносно черговості на посаду. Важливим є партійний контроль центру та роль громадських рухів. Якщо у західній Європі характерною ознакою є преференції для коаліційних політичних сил або про президентських партій (з метою збереження вертикалі), то у східній Європі характерним є розширене представництво широких мас населення та надання їм виключних виборчих прав

без партійних преференцій, але з використанням високого прохідного бар'єру від 4% до 5% загальної кількості голосів.

Результат реалізації будь-якої моделі виборчої системи співставний з комплексом внутрішньо-політичних чинників та конкретних параметрів суспільного запиту на реформи і залежить:

- від розміру округу за кількістю депутатів, які від нього обираються - багатомандатний чи одномандатний;

- від встановленого рівня прохідного бар'єру, що впливає на виключність (інтегрованість) широких верств населення та їх представників;

- від партійних структур зі стійким електоратом та їх репрезентативності на місцях;

- від форми доступу та суб'єктів висування кандидатів на окремі посади, умови їх реєстрації;

- від розподілу мандатів за результатами виборів.

За результатами порівняльного дослідження серед країн Європейського Союзу, у переважній кількості (17 країнах), на місцевому рівні діють пропорційні виборчі системи з відкритими або частково відкритими списками. Викликано це формуванням сталих політичних партій, що спираються на твердий електорат та місцеві особливості регіонів, у яких вони балотуються та домінуючою формою прямого голосування в цих країнах, з системою напіввідкритих списків та системи єдиного голосу, що передається на користь конкретного кандидата у списку.

Ключовою особливістю варто зазначити використання пропорційної системи з відкритими списками. Особливістю цієї системи є те, що пропорційна система, з можливістю ранжування кандидатів, потребує виключних умов для імплементації свідомого голосування в межах партійного списку. Причиною є складність структури бюлетеню та широка можливість допустити помилку у процесі голосування, оскільки зіпсований бюлетень може некоректно

враховуватись при підрахунку голосів. Варто зазначити також, на особливості функціонування виборчої системи регіонального рівня. На них значною мірою впливають особливості адміністративно-територіального поділу країни. Формування виборчих округів як і кількість мандатів за окремими територіями, істотно впливають на структуру бюлетеня. Кандидати боротимуться за прохідні місця та за індивідуальні голоси, а що не менш важливо, займатимуться електоральною просвітою з питання «як правильно заповнити бюлетень щоб не зіпсувати?»

Вирішальним фактором є чисельність населення (виборців) регіону. При формуванні одного багатомандатного округу діє великий за площею та чисельністю населення виборчий простір, що ускладнює процес голосування виборців за окремих кандидатів. Також проблемою у таких округах є збільшення чисельності голосів при сталому відсотковому пороговому значенні. Така система ускладнює як політичним партіям, так і окремим представникам, боротьбу за перемогу, оскільки їх частка може бути розмита загальною кількістю голосів, а отже зменшує представництво окремих груп. З метою запобігання таким випадкам, великий регіон варто ділити на кілька багатомандатних округів, уникаючи розподілу груп інтересів по різних регіонах. Також варто зменшувати кількість виборців на округ аби урівняти шанси при боротьбі за місця для всіх учасників виборчого процесу. Такий підхід використовується на місцевих виборах у Естонії, Польщі, Італії та Швеції. За такої системи партії можуть включати кандидатів від їх рідного округу (забезпечення місцевого представництва), проте змагання ведуться за всі мандати виключно партіями, а порядок кандидатів залежить від персональних голосів. Кількість кандидатів у списку може перевищувати кількість мандатів, наприклад, в Естонії вона дорівнює кількості місць у раді плюс два. Це викликано можливістю відкликання посадовця через імперативний мандат, аби усі кандидати, яких пропонує партія, були представниками з персональними голосами. Причинами можуть бути: смерть кандидата або його добровільне складення повноважень.

У великих за площею округах має діяти система, що гарантує рівні можливості для всіх груп виборців. Так великий за розміром округ містить у собі більшу кількість мандатів, що, відповідно, підвищує можливості представництва ширшого спектра політичних сил. Як правило, такі округи вираховуються у місцях компактного проживання великої кількості населення і базуються на пропорції кількості населення на кількість мандатів. Така система зазначається високою репрезентативністю зацікавлених груп у процесі місцевого самоуправління.

Недоліком великих округів є висока конкуренція за мандатів. Кількість виборних посад в об'єкті місцевого самоврядування (раді) безпосередньо прив'язана до кількості виборців. Наприклад, у Чехії кількість депутатів у регіональній раді прямо пропорційна населенню виборчого округу: від 10.001 до 50.000 – від 15 до 35 мандатів; від 50.001 до 150.000 – від 25 до 45 обранців; більше 150.001 жителів – від 35 до 55 депутатів. Такий підхід забезпечує завчасний розрахунок співвідношення виборців та мандатів, та дозволяє створити рівні умови для представництва широких груп інтересів, та розширювати представництво у випадку збільшення населення, а отже і репрезентативність депутатського складу. В свою чергу, на місцевих виборах в Угорщині, кількість депутатів асамблеї графств має широкий ранж за кількістю, і може бути від 40 до 90 мандатів. Якщо не більше 70.000 населення, то до ради входять близько 30 депутатів. За такої системи, у малих територій з населенням більше шансів обрати кандидата, що відповідав би інтересам малих груп виборців. У Латвії теж чітко визначені розміри обласних рад: якщо населення 50.001 та більше, то рада складається з 15 депутатів. Варто зазначити, що це найменша пропорція представництва делегатів серед усіх пострадянських країн. У польських же воєводствах, в яких мешкає від 1 млн. населення, рада складається мінімум з 45 депутатів. На кожні 500 тис. населення більше 1 млн. додається 5 депутатських мандатів, що складає 100 тисяч на 1-го додаткового представника.

Великого значення у формуванні ефективних регіональних рад у європейських виборчих системах набуває прохідний бар'єр, що може сприяти чи, навпаки, заважати успіхові великих партій. За таких умов визначені мандати можуть розподілитись, як за широкою групою партій, так і за «електоральними фаворитами». Наявність низького бар'єру збільшує репрезентативність окремих політичних сил та їх участь у житті громади. Серед європейських країн середній рівень прохідного бар'єра коливається від 3 % до 5 %, залежно від форми голосу громадян. У Франції - відсоток, необхідний для проходження у другий тур, найвищий – 10 %. Однак, там діє система абсолютної більшості. Подібна система існувала в Україні у 1990-х роках і вимагає високої (вище визначеного порогу) явки виборців для визнання виборів такими, що відбулися. У Польщі, Румунії, Латвії, Естонії прохідний бар'єр дорівнює 5 %. В Іспанії він різний у різних провінціях – від 3 % до 5 % і викликаний переважно нерівномірністю розселення громадян. У Литві та Угорщині необхідно подолати 4 % бар'єр, що є компромісом між широким партійним представництвом, та ефективністю децентралізованого управління. Найнижчий прохідний бар'єр, серед країн ЄС (3 %) – в Італії та Швеції. Викликано це складною системою репрезентування парламентських виборів на місцеві: наявністю додаткових квот та мандатів на різні результати, переважно на користь правлячої коаліції. Однак низький поріг входу гарантує широке представництво партій та інклюзивність місцевого самоврядування.

Впровадження пропорційної виборчої системи з преференціями потребує досить високого рівня розвитку сталих політичних партій в країні. Такий підхід є поширеним по всій західній Європі. Мова йде про наявність невеликої кількості сталих системних та вертикально інтегрованих партій. Такий підхід полегшує політичний вибір громадян, оскільки простіше обрати кандидатів від 5 – 6 партій, ніж від кількох десятків. А вже серед них легше віддавати персональні голоси за окремих кандидатів у списку. Діяльність потужних політичних партій пов'язана з фрагментацією чи поляризацією суспільства з приводу ключових питань. В розвинутих країнах це набуває форми слабкого плюралізму та радикальної

протилежності у поглядах та підходах. За умов наявності переваг тієї чи іншої політичної сили в регіоні важливо забезпечувати представництво прав та інтересів малих груп та їх впливу на процес управління та прийняття рішень що несуть загальний характер, або прямо стосуються їх життєдіяльності.

Важливою ознакою повноцінної реалізації права громадян обирати і бути обраними є гарантування права самовисування та висування незалежних кандидатів і відсутність будь-яких обмежень у цьому напрямку для громадян. Зокрема таких, як приналежність до окремих груп населення або членство у політичній партії. Більшість країн Європи гарантують, що суб'єктами висування кандидатів до обласних рад можуть бути окрім партій й громадські організації, окремі виборці, групи населення. Можливість незалежного висування варіюється за переліком суб'єктів. Найширший перелік визначений чеським законодавством. Окрім партій суб'єктами висування можуть бути політичні рухи, об'єднання партій, незалежні кандидати, об'єднання незалежних кандидатів, а також об'єднання партій і рухів, що зазначили про своє об'єднання у визначеному порядку та сформувались як повноцінний суб'єкт висування. До прикладу, серед сусідів України виділяється Польща. Там таке право мають громадські організації або 300 жителів воєводства, що змогли зібрати відповідну кількість підписів щодо висування незалежного кандидата. У Словаччині незалежний кандидат, аби висунути свою кандидатуру, має зібрати на 100 підписів більше, а саме 400, однак там дозволяється незалежне самовисування на вищих рівнях. У Латвії право висувати кандидатів можуть мати, окрім зареєстрованих юридично партій і блоків, незареєстровані політичні об'єднання. В Естонії, законом про вибори на місцевому рівні, передбачено право окремого громадянина одноосібно висувати незалежного кандидата. Разом з тим, у деяких країнах лише партії можуть визначати кандидатів. Зокрема, винятково політичні партії є суб'єктом висування кандидатів у депутати обласних рад у Португалії, це цілком закономірно, адже це визначено дією пропорційної системи з закритими списками.

Запровадження радикальних змін у виборчій системі характерне і для розвинених країн в умовах затяжної політичної кризи. Прикладом серед таких країн є Великобританія, яка у 2011 році перекроювала межі виборчих округів. Викликане це результатами парламентських виборів, на яких ліберально-демократична партія вимагала реформи виборчої системи за входження до коаліції з консерваторами. Реформа сприяла б зменшеннюпливу великих партій та запроваджувала рейтинг кандидатів, що в свою чергу дозволяло збільшити представництво малих партій та груп інтересів, які перебувають у тіні великих «старих» політичних сил. Подібна практика використання відкритих конкурентних списків останніми роками поширюється країнами Європейського Союзу. Лідером подібних реформ є Східна Європа, де конкуренцію старим політичним силам складають малі партії, що формують широкі коаліції. Громадські організації та політично активне суспільство, що ставлять підписи за незалежного власного кандидата сприяють ротації кадрів та широкому представництву на місцевих виборах.

Змішана (мажоритарно-пропорційна) система передбачає наділення виборця двома голосами, один з яких він віддає за окремого кандидата від округу, а другий – за список політичної партії. У такий спосіб обираються асамблеї Лондона, Шотландії та Уельсу [18].

Виборча система країни не є стійкою матерією. Вона видозмінюється відповідно до поставлених політичних вимог та викликів, адаптується та трансформується під час політичних криз задля мінімізації збитку спричиненого циклічністю політичних рухів у центральних органах влади. Україна все ще шукає свій шлях до країн, що трансформували свою виборчу систему задля полегшення державного управління на місцях, однак робить ставку на формування потужних місцевих осередків політичних партій, що є закритими за своєю природою, постійно відчують кадровий голод та важко адаптуються під

вимоги. Очевидним є зміна вектору, реформа децентралізації проголошувала регіоналізм та розвиток самоврядних спроможних громад, яким не потрібно спиратись на центр. Однак виборча система сформована на користь домінування великих парламентських партій, що прагнуть посилити вертикаль за рахунок тотального представництва на місцях, спираючись на демократичні інститути.

Реформи виборчого процесу є невід'ємною запорукою подолання політичних криз, викликаних стійким партійним протистоянням. Однак вони мають спиратись на підтримку громадянського суспільства, законність, практичність та послідовність. Виборча система, як ми бачимо на прикладі Чеської Республіки та Литви має сприяти широкому представництву політичних груп та партій. В цих країнах найнижчий прохідний бар'єр для політичних сил, та дозволене висування незалежних кандидатів за умови необхідної (визначеної) кількості підписів на підтримку кандидата, незалежно від форми суб'єкта висування.

Розділ III Місцеві вибори 2020 року: аналіз, тенденції, проблеми.

3.1 Місцеві вибори 2020 року на прикладі громад Полтавського району

Дослідивши виборчий процес зсередини, автор може охарактеризувати динаміку виборчого процесу до органів місцевого самоврядування у контексті виборів до ряду громад Полтавського району. Підготовка до виборчого процесу, як і участь автора, була безперервною на протязі дев'яти місяців. Цим одразу спростовується твердження, що кампанія починається у день оголошення виборчих перегонів. По факту діюче законодавство передбачає посилений

державний нагляд за виборчою агітацією виключно у цей період. Однак партії позбавленні контролю за витратами у попередній до кампанії період, що створює широченне поле для маневру. Прикладом таких дій є кандидат на посаду голови Полтавської міської територіальної громади Олександр Мамай. Оскільки Полтавська ТГ позбавлена права висувати на вибори незалежного кандидата, до моменту реєстрації кандидат мав право проводити громадські збори чи благодійні акції за підтримки «політичних сил». Оскільки у кандидатів були великі проблеми з суб'єктами висування, а у партій з кандидатами, то закономірно почався «коловорот» змін суб'єктів і кандидатів. Олександр Мамай, за спостереженням автора, за період з березня 2020 го до серпня 2020 го змінив три суб'єкти висування: «Опозиційна платформа за життя», «Народ», «За Майбутнє». Від останньої партії він і обирався як представник. Це сталося можливим виключно через терміновість та раптовість внесення змін до місцевого виборчого процесу, зокрема щодо системи списків та процедури належності кандидата до політичної сили у «великих громадах». Такий підхід призвів до форматування та ліквідації частини регіональних політичних сил створених на підтримку конкретної особи. На заміну прийшло партійне представництво за вертикально інтегрованою системою, однак з автономією на місцях.

Автономія на місцях виходила з принципу функціонування регіональних осередків з стійкою підтримкою, на які і спирались політичні сили на місцях. У полтавському регіоні це широко виражено на рівні представництва громад. У абсолютній більшості перемогли колишні голови за персональним авторитетом, які висувались від різних політичних партій. Широкого представництва набрали дві окремі сили: «Довіра», «За майбутнє». Ці політичні сили отримали як широке представництво у радах різного рівня, так і посади голів громад. Це викликано, як і вдалою кадровою політикою, так і системним підходом суб'єктів висування до виборчої агітації. Вдалий баланс дозволив переобиратися як головам громад, так і політичним партіям, а також просунути загальні списки кандидатів на всі рівні рад майже пропорційно до результатів голів відповідних громад. Осередки

отримували повну свободу у питанні ведення передвиборчої кампанії. Варто зазначити широке використання адміністративного ресурсу серед суб'єктів та широкої маніпуляції інформаційними приводами.

Варто зазначити що «криза коронавірусу» (епідеміологічна ситуація) мало вплинула на виборчий процес: відсутність значних обмежень на агітацію. Виборча агітація проходила переважно у ЗМК (засобах масової комунікації) та з використанням сучасних інформаційних технологій. Самі політичні суб'єкти мало використовували цей аспект і намагались абстрагуватись від нього. Викликано це двома факторами: відсутністю однозначної позиції з боку широких суспільних мас з цього приводу; невдачі у протидії та непередбачуваність подальшого розвитку ситуації. Ці фактори і зумовили загальнополітичний консенсус відмови від обговорень цього питання у контексті передвиборчої агітації, як виборцями, так і кандидатами. Важливим фактором цього було запровадження модерації соціальними мережами новин, пов'язаних з пандемією. Провідні соціальні мережі зменшували трафік та відправляли в «тіньовий бан» сторінки що висвітлювали подібну інформацію, що вочевидь не сприяло маніпуляціям та обговоренням на цю тему.

У соціальних мережах кандидати дозволяли собі на порядок більше, ніж при особистих зустрічах. Відсутність законодавчої регуляції та наявність технологічної можливості охопити таргетований (цільовий) електорат призводила до переповненості стрічок новин рекламою кандидатів, що призводило до активного обговорення у коментарях. Однак модерація з усіх боків була жорсткою і у пересічного виборця могла скластись хибна думка про кандидата, оскільки модератор сторінки видаляв коментарі, що могли б погано висвітлити кандидата. Кандидати могли ігнорувати питання, які на їх думку були провокативні і це не так сильно впливало на загальний образ, як при особистій зустрічі. Спілкування через відео ролики та голосові повідомлення загалом зменшували інтелектуальні здібності аудиторії, а використання завчасно підготовлених коментаторів направляло обговорення у русло необхідне кандидату. Використання підроблених сторінок та груп з цільовою аудиторією

хоч і дозволяє інформації швидко поширюватись, однак у процесі вона може непередбачувано видозмінитись, використатись у неправильному контексті. Поширення хоч і розраховане на широку аудиторію, однак відсутнє відчуття залученості до процесу в купі з очевидністю маніпуляції з боку інфлюенсора (в даному контексті це: анонімні групи, пабліки, офіційні сторінки кандидата). За таких умов важко визначити вплив інтернет-кампанії на загальний результат. Кампанії можуть бути широкими і дороговартісними, показувати тисячі та десятки тисяч «лайків» під кожным постом, однак ніяк не конвертуватись у реальні голоси. Тож очевидно є необхідність синергії виборчого процесу як у інтернет-кампанії, так і у живій роботі з виборцями.

Позитивною особливістю соціальних мереж для кандидатів є діюча відсутність чітких обмежень на агітацію, оскільки кандидат може сказати що він веде власний монолог і це його персональна думка на публічній сторінці з тисячами підлизників. Виборчу кампанію можна починати задовго до офіційного старту. Приймати участь у живому обговоренні з технічно визначеною аудиторією.

Беручи участь у виборчій кампанії 2020 року, автор звернув увагу на те, що велику роль у підготовці кандидата стало формування суспільної думки про нього та пізнаваності кандидата. Важливим стало системне розміщення інформації про кандидата, яка використовується у виборах під грифом «системна робота» або «досягнення». Також такий підхід призводить до формування анти-рейтингу опонентів, визначення слабких місць усіх кандидатів, до побудови завчасного захисту чи свідомого замовчування з підготовленими відповідями. Формування «профайлів» кандидатів є першочерговим завданням до початку кампанії. У полтавських громадах це набувало системного характеру, адже більшість кандидатів брали участь у політиці більше 10 років (два терміни поспіль), а отже мали низку нелогічних рішень чи «скелетів» у власній біографії, спричинених політичними та соціальними потрясіннями, що могли вплинути на перебіг кампанії.

Виборча агітація неофіційно почалась ще до реєстрації кандидатів. Сам процес реєстрації був обумовлений відсутністю до останнього моменту остаточного переліку довідок, що мав надати кандидат та політична сила до ЦВК. Це викликало значне одномоментне навантаження на державні служби, що видавали довідки: «про несудимість чи погашену судимість», «відсутність боргів по сплаті аліментів», «довідку про місце реєстрації кандидата» (видану не пізніше 30 днів до моменту подачі документів). Такий підхід призвів до неможливості з технічних причин отримати довідки у визначені терміни, що у подальшому спричинило внесення змін у данні кандидата вже у процесі виборчої кампанії, велику кількість судових розглядів як рішень ЦВК, так і з приводу інформації окремих кандидатів. Це все вкупі зменшило прозорість та доступ кандидатів до виборчого процесу.

Активна агітаційна кампанія велась як у соціальних мережах так і у «полі». Якщо спілкування кандидатів у мережі обмежувалось створенням загального образу, публікацією реакцій на події з життя громади і розміщення передвиборчих програм суб'єктів, то у «полі» кандидати розгорнули боротьбу за увагу широких верств виборців. Серед них найбільше вирізнялися активісти та лідери думок. Проте малопомітним лишився вплив голів ОСББ. Багато партій пішли двома шляхами: включення голів великих ОСББ у списки депутатів районних рад у місті; протидія переходу в ОСББ і маніпуляції довкола ролі ЖЕО у житті мешканців. Всі кандидати на посаду міського голови у питанні агітації віддавали перевагу «дворовим зустрічам». Це проявлялось як у малих запланованих зібраннях, так і у широких мітингах з супутніми розважальними заходами. У рамках місцевих виборів обидва варіанти показали себе вкрай ефективно. За даними внутрішньопартійних опитувань (фокус груп), важливу роль зіграли прямі зустрічі, що активізували громадян прийти на виборчі дільниці свідомо на підтримку свого кандидата.

У переважній більшості громад Полтавської області протистояння на посаду міського голови призвело до поляризації суспільства на підтримку двох провідних кандидатів. Кампанія в цих громадах виходила з процесу

дискредитації опонента, поглинання аудиторії слабших кандидатів, протиставленням кандидатів один одному. Ці підходи спостерігаються у всіх громадах Полтавщини та переважної частини Харківщини і Київщини, де автор був включений у виборчу кампанію. Це наводить на думку, що такі виборчі стратегії були характерними для більшості громад, як новосформованих з лідерами, так і у сформованих з діючими та опозиційними кандидатами.

Виборча агітація у питанні розповсюдження друкованих матеріалів мало відрізнялась від попередніх кампаній. Винятком ставало використання агітаційних матеріалів, як контрагітації (спам). Прикладом слугувало використання агітаційних листівок опонента (як афіш) у завчасно заборонених місцях. Надмірне використання матеріалів – розсилка по всіх поштових скринях агіток. «Візуальне переповнення» - повне заклеювання дверей під'їзду агітаційними матеріалами. Всі ці методи давали очікуваний ефект, що працював на антирейтинг.

Розповсюдження агітаційних матеріалів (в законі визначають їх вартість до 50 гривень) набуло креативного характеру. Окрім звичних агітаційних матеріалів з символікою партії: ручок, прапорів, блокнотів, популярними стали креативні агітаційні матеріали: шкільне приладдя, морозиво, кришки для консервування. Функціонування самої системи, де подібні предмети вважаються агітацією за умов відповідності цінових рамок, розширює перелік предметів які можна трактувати як виборчі матеріали. Однак відкритим лишається питання участі у агітації осіб, що не проходять як витрати. Аніматори, співаки, актори, що діють паралельно із зустрічами виборців, офіційно можуть бути ніяк не пов'язаними між собою. Викликає питання відсутності відповідальності кандидатів за самі факти виявлення таких порушень.

Процес голосування також є новим для українців. Оскільки це були перші в історії країни вибори з відкритими списками кандидатів, велику увагу кандидати та партії приділили просвіті громадян, зокрема тому, як правильно заповнювати бюлетені. Якщо кандидат був у верхній частині списку, він

«вважав себе прохідним», переважно агітував за партію і не вдавався у деталі персонального номеру у списку. У випадку коли кандидат був представлений у нижній частині списку, він робив акценти на власній персоналії та порядковому номері, який виборці мали б вписати. Паралельно, незалежно від кандидатів та партій, громадські організації та групи активно проводили роботу з електоральної грамотності. У результаті близько 35% депутатів різного рівня рад були обрані за особистими голосами. Однак, особливість в тому, що абсолютна перемога у голосах, аж ніяк не гарантувала обрання, якщо суб'єкт висування не подолав прохідний бар'єр. Прикладом є «Команда Матковського», суб'єктом висування якої було «ВО Батьківщина». На деяких дільницях партія перемагала з великим відривом з особистими голосами за кандидатів у партійних списках. Однак у загальному підрахунку голосів партія не пододала 5% бар'єру. Основними опонентами, що відбирали голоси за партійні списки, були «ВО Свобода» (які подолали 5% бар'єр). Оскільки за кількістю голосів різниця між двома цими партіями була у кілька сотень і відсоток голосів був 4,6%, голоси цих виборців не були представлені у міській раді. Паралельно з особливостями розподілу місць, додаткові місця у пропорції отримала саме «Свобода», яка ледве пододала бар'єр, та потужна фракція «Рідне Місто».

Ускладнювався підрахунок голосів не тільки відкритими списками, а і тим, що вибори до рад усіх рівнів відбувались також за відкритими списками. Це зменшувало темпи підрахунку, кількість помилок у протоколах, а також шанси малих кандидатів захистити свій результат за умови відсутності представників у ТВК чи ЦВК, які потенційно могли використати адміністративний ресурс і вплинути на результати голосування по окремих дільницях та округах.

День голосування у 2020 році має низку характерних ознак, які раніше не були помічені у виборчому процесі. Зокрема, це низький рівень інформаційного супроводу виборчого дня голосування з боку центральних джерел інформації. Влада використала інструмент «псевдоопитування», і як автор наголошес, він не спрацював у тій мірі на яку розраховували. Голосування за «п'ять питань», результати яких так і не були оприлюднені, на думку автора відгорнули увагу

виборців від самого дня голосування. Це спрацювало як тригер: не приходити на дільницю, де невідомі люди можуть примусити вас проголосувати за питання, на які у вас немає однозначної відповіді. Саме така картина і склалась у частини виборців. Явка була критично низькою, що суттєво впливало на остаточний результат голосування. Як зазначалось вище, розрив у сотню чи кілька десятків голосів (у менших громадах) призводив до вилучення з процесу ряду широких груп населення, що у деяких випадках полтавських громад призводило до 30% загальної кількості голосів, що не потрапили у представницький орган. Також були присутні маніпуляції стосовно «кризи коронавірусу» на дільницях. Масового розповсюдження паніки не було, однак черги та обмеження на кількість осіб у приміщенні зупинили значну кількість виборців. Менш помітною було використання провокаторів довкола теми «COVID -19»: поява людей у протихімічному захисті, обробка виборців дезінфекторами. Хоча подібні акції були присутні у Полтавському регіоні, вони мало чим відрізнялись від загальної ситуації в Україні. Такі методи використовувались переважно маргінальними політичними партіями та групами. Однак, серед всіх обмежень, суттєвими були вимоги до наявності захисних масок, що не дозволяло бути присутнім у приміщенні дільниць у випадку їх відсутності.

Поширеним було також використання двійників політичних партій. Вибори 2020 року побили рекорди за кількістю двійників. У полтавському районі до районної ради від «Слуга Народу» було одночасно три суб'єкти висування. Офіційна парламентська партія «Слуга народу» та ТОВ і Приватні підприємці (ПП), що вказувались у графах місце роботи або суб'єкту висування. Ця технологія, у цьому виборчому циклі, набула поширення під час парламентських виборів на мажоритарних округах, однак апробацію визнали успішною для відтягування голосів. Така система виходить з недосконалості виборчого законодавства, зокрема у питанні контролю за суб'єктами висування. Відсутність єдиного авторитетного джерела інформації про кандидата на момент голосування призводить до очікуваного розпорошення та дезорієнтації виборців.

Загалом, для місцевих виборів в Україні, характерним є участь регіональних еліт та попередня змова з потужними політичними партіями про висування. Як правило, партії рідко піклуються про кадровий резерв та виходять з ситуативних положень. Вони рідко проводять сталу політичну активність у міжвиборчий період. А ті партії, що лишаються при владі кілька термінів поспіль, активно використовують адміністративний ресурс незадовго до виборчої кампанії, спираючись виключно на результат. Більшість політичних сил деградує у питанні своєї виборчої активності. Стійкими лишаються лише зустрічі з кандидатами та базові форми взаємодії. Тенденція переходу агітаційної кампанії у інтернет-мережу хоча і набирає обертів, однак має критичні виклики: відсутність регуляції у питанні розміщення об'ємів реклами; можливість підробити звітність на витрати у інтернеті; створення провокаційних (підставних) сторінок з анонімними інфлюенсерами.

3.2 Виборча інженерія та її вплив на результативність місцевих виборів 2020 р. Електоральні переваги.

Діяльність та вплив органів центральної влади на місцеве самоврядування Використання адміністративного ресурсу на останніх місцевих виборах є важливим фактором, що забезпечив діючим головам громад та проурядовим силам перевагу, оскільки доступ до інформації та підтримка центру є важливими для будь-якої політичної кампанії. Однак вплив центру не був таким істотним як вбачалось, всі громади перебували у стані шоку від примусового об'єднання,

«корона-кризи», та нових повноважень і преференцій, які вони отримали у результаті реформи децентралізації.

Загалом вплив центру обмежувався звичним використанням адміністративного ресурсу на користь лояльних кандидатів.

Внутрішня організація політичних партій.

Важливим структурним елементом формування партійних списків є репрезентативність осіб що претендують на статус депутата місцевого органу самоврядування. Як можна простежити, однією з виборчих технологій є використання у списках людей з «особливим статусом». У списках політичних партій можна побачити навпроти прізвища кандидата сферу набутої ним компетентності. Відповідно до політичної технології, поширеним є кореляція та значний перекося спеціальності кандидата до стратегічних особливостей громади та її недоліків. Якщо у громаді це низький рівень управління та низький доступ громадян до адміністративних послуг, то у списках політичних партій домінуватимуть управлінці, чиновники, адміністратори. Якщо у громади спеціалізація «аграрний сектор та земельна рента», то домінувати серед партій будуть фермери, представники сегменту переробки та землевласники. У випадку браку коштів, представники крупних фондів та компаній, або люди з профільною фінансовою освітою. Цей набутий статус аж ніяк не відіграє роль ознаки, що відштовхує виборця, навпаки робить з кандидата компетентного спеціаліста, якого виборець підсвідомо ставить на щабель вище і створює ореол придатності. Такі кандидати як правило мають структурний інтерес та представляють конкретні групи впливу, що мають інтегровану стратегію по конкретній громаді, яка вбачає структурним елементом вплив на місцеві органи самоврядування. Такі групи надсилають своїх людей до провідних політичних партій та виступають спонсорами виборчих кампаній. Основний інтерес цих груп - перемога їх кандидатів, а не структурна та послідовна підтримка окремих політичних сил. За умов слабкої та децентралізованої партійної структури, яка самостійно приймає рішення щодо окремого осередку, очікуваним є

потрапляння зацікавлених груп до прохідних місць у списках, схильних підтримувати централізований підхід щодо вироблення політики прийняття рішень та контролю за діяльністю партійних осередків. Вважається, що подібний підхід є оптимальним та дозволяє залучити членів партійних осередків до процесу обговорення та прийняття рішення і, цілком узгоджується з демократичними принципами. За даними громадської мережі «ОПОРА», що проводила загально національне спостереження на місцевих виборах 2020 року, 89% опитаних визнають що місцеві осередки володіють реальним впливом на політику партії у регіоні, оскільки складаються переважно з потужних груп впливу. Партії віддають окремі ділянки місцевим елітам і не сприяють формуванню стійкої вертикально-інтегрованої партії з місцевим осередком. Натомість отримують лояльні еліти, що впроваджують загальнодержавні програми та беруть на себе видатки на виборчу кампанію. Важливим елементом цього союзу «плащу та кинджалу» є реалізація великих інфраструктурних об'єктів місцевими елітами, або за їх підтримки та отримання депутатських субвенцій на користь регіонів.

Політичні партії є нестабільним формуванням у регіональному контексті. Вони мають окремі центри впливу, які можуть діяти незалежно один від одного (обласний осередок від районного чи міського). На прикладі Полтавської ТГ та Полтавської Обласної Ради можна побачити, як партійна структура формується. ВО «Батьківщина» мала стійку структуровану вертикаль, однак страждала від кадрового голоду. Паралельно існував міський осередок цієї партії. На момент виборів можна побачити дивну ситуацію Полтавський осередок та Обласний мали окремі виборчі штаби та вели кампанію незалежно один від одного. Це спричинило стратегічний перехід «Команди Матковського» на бік ВО «Батьківщина» незадовго до старту виборчої кампанії. Такий крок мав низку результатів:

1. Обласний осередок закрив кадрові потреби за рахунок колишнього осередку міста Полтава;
2. Обласний осередок керував і направляв ресурси виключно на кампанію до Обласної ради,
3. Міський осередок вів самостійну виборчу кампанію на власних ресурсах за публічної підтримки провідної політичної сили.
4. За рахунок паралельного висування на різні посади, кандидати з обласного осередку мали перевагу і фактично гарантували собі посади, не вв'язуючись у дороговартісну та ризиковану кампанію у громаді з малими шансами на перемогу, забезпечивши паралельні голоси для районної та Обласної рад.

Такі приклади партійних ліфтів та мобільності кандидатів є поширеною практикою у виборчому процесі до місцевого самоврядування, за умов одночасного проведення місцевих виборів до різного рівня рад на пропорційній системі відносної більшості.

Розподіл відповідальності та сфер впливу між окремими регіонами несе виключно стратегічний характер. Така поведінка викликана необхідністю великих партій бути представленими у максимальній кількості рад та боротись за якомога більшу кількість посад, однак основна мета - це робота на загальнопартійний результат для вищих органів регіонального представництва.

Членство у політичних партіях, особливо у регіональних партійних осередках за останні 30 років зробило повне коло. Якщо на початку становлення України як демократичної держави (90 ті роки ХХ століття) членство у політичній силі розглядалось як необхідність (наслідок комуністичної системи), то на початку нового тисячоліття можна відзначити спад ролі членства та офіційного партійного прихильництва загалом по всій країні. Якщо порівнювати з останніми виборами, то можна побачити сплеск зацікавленості політичних партій у створенні та розширенні партійної мережі саме фактичного членства у

політичній партії (силі), або визначеної прихильності до однієї політичної сили. В цілому цей підвищений інтерес до партійної структури викликаний:

- 1) Суттєвими змінами до виборчого законодавства у контексті як місцевих, так і загальнонаціональних виборів, щодо діяльності політичних партій, покликаних знищити «поличкові партії» та не системну активність у виборчому процесі.
- 2) Розширенням ролі партійного представництва у органах місцевого самоврядування. Так званих «великих», чи як їх публічно називають їх у обласних адміністраціях, «спроможних» громадах. А саме заборона самовисування кандидатів до органів місцевої влади.
- 3) Запровадження відкритих виборчих списків та партійної мобільності
- 4) Ліквідація мажоритарних округів, Запровадження виключно пропорційної системи для виборів у Верховну Раду X - го скликання.

Пункти 4 та 3 є визначальними, оскільки вказують на ключову мету у питанні зацікавленості політичних сил у партійному членстві та прихильності серед виборців. Таку думку поділяють і респонденти опитування. «На місцевих виборах 43% вважали, що реальна кількість обласних осередків партій не перевищує 500 осіб, 17% опитаних повідомили, що їх осередки нараховують від 500 до 1 тисячі членів партії, 20 % стверджують про наявність від 1 тисячі до 5 тисяч членів партії. 11% опитаних заявили про понад 5 тисяч в їхніх місцевих осередках.(с.30)»

Діяльність політичних партій: партійна робота викликана виборчим періодом та поза виборчою активністю, покликаною на розширення та закріплення партійної структури в окремому окрузі, регіоні, країні.

Загальнодержавна діяльність політичних партій на місцевих виборах 2020 –го року відрізнялась від парламентської кампанії 2019 -го. П'ять провідних парламентських партій розійшлись у підходах. Партії «Слуга Народу», «Європейська Солідарність» та ВО «Батьківщина» зосередились на побудові партійної структури, спираючись на місцеві вже задіяні осередки, і були

рівномірно представлені у всіх регіонах держави. У свою чергу, партії «Голос» та «ОПЗЖ» зосередились на окремих «прохідних ділянках». У випадку партії «Голос» її участь у місцевих виборах, у порівнянні з іншими парламентськими партіями та об'єднаннями, можна назвати символічною. По всій країні на всіх рівнях, вони висунули 5350 кандидатів, що складає 1.9% від загальної кількості. ОПЗЖ обрала іншу тактику. Вона зосередила зусилля у прохідних та критично важливих регіонах, мажоритарних округах зі своїми представниками. Активно застосовували апарат партії та адміністративний ресурс, зокрема депутатську субвенцію, чим активно маніпулювали. Проте основною стратегією було налагодження зв'язків з іншими політичними силами, з метою увійти у коаліцію. Місцеві осередки активно паразитували на парламентських рейтингах, що є характерною ознакою для всіх суб'єктів висунання.

Цікавим є досвід участі у виборах депутатських груп та об'єднань, які на виборах були прирівняні до повноцінних партій. «За Майбутнє» стало лідером як суб'єкт висунання серед діючих голів громад. Оскільки вибори були прирівняні до перших і проводились по всіх новостворених громадах за чотирма різними виборчими системами. Для голів громад з кількістю виборців більше 10 тисяч, які до того переважно були само висунаннями, критичною стала проблема суб'єкта висунання.

Регіональні партії теж були представлені на місцевих виборах, однак вони і до цього були повноцінними суб'єктами висунання. Зокрема центрами таких партій були обласні та районні центри які були електоральною базою, для виборів. Однак новими реаліями для них стали «нові території» громад. Незадовго до виборів, у примусовому порядку, завершилась реформа децентралізації у питанні об'єднання територіальних громад. У контексті виборів це призвело до двох ефектів.

1. Протистояння колишніх голів на теренах однієї громади.
2. Розмиттю частки електорату регіональних сил .

Якщо перше розглядати як закономірну частину демократичного процесу, яка мала роль у попередніх виборах, то другий фактор вдарив по регіональним проектам суттєво. За рахунок збільшення кількості виборців та населених пунктів у складі громади, регіональним проектам доводилось складніше, оскільки звична виборча стратегія не працює, і тому доводилось з нуля формувати як програму, включаючи потреби нових територій у агітацію, так і структуру, яка у великих громадах розширилась до старостинських округів, довкола чого йшли активні суперечки.

Політичні партії зосередились на децентралізованому керівництві політичних осередків. Крім того представництво великих парламентських партій було неоднорідним, деякі політичні сили зосередились на окремих округах та дільницях, не вступаючи у політичне протистояння в загальнодержавному масштабі. Такий підхід сприяє виключно просуванню місцевих еліт та їх перехід від однієї політичної сили до іншої, в залежності від електоральних симпатій. Партійне членство серед кандидатів на місцеві вибори є суто формальним, оскільки у такій системі партія зацікавлена в місцевих елітах, а кандидат у потужній і іменитій політичній силі.

Місцеві осередки були переважним суб'єктом висування, однак опитані члени провідних та регіональних політичних сил зазначили що не проти, якщо центральне керівництво партії матиме право вето на висування окремих кандидатур на посаду.

Партійна структура

Спілкування з ЗМІ у виборчий період відбувається у нерівних умовах. Телевізійний ефір є відносно складним для рівного представництва усіх груп інтересів, оскільки ефірний час є неоднорідним.

Велике питання щодо доступності політичної реклами у ЗМІ. Зазначимо високу ціну на надання подібних послуг. Національним мовником визначено

ліміт на трансляцію комерційної реклами: 20 хвилин на годину ефірного часу. Однак цікавим є те що регуляція і рівномірне представництво відсутні. Прикладом може бути некоректне використання квоти, коли Золотий ефірний час з найбільшою кількістю переглядів продаються задорого, а години з найменшою кількістю переглядів віддаються на вирівнювання квот і є відносно дешевими.

Неоднорідність підходу до зв'язків з громадськістю та використання соціальних мереж ускладнюють аналіз, оскільки важко довести афільованість сторінки у соціальних мережах. Однак все ще лишаються актуальними партійні газети та зовнішня реклама.

Партійні списки та впровадження партійної конкуренції зазнали істотних змін. Формування внутрішньопартійної боротьби за прохідні місця ускладнилась проблемами з реєстрацією кандидатів. Оскільки діюче виборче законодавство дозволяє кандидатам та партіям вносити виправлення, така норма викликала неоднорідну реакцію у ТБК з приводу реєстрації чи скасування реєстрації кандидата, що безумовно впливало на черговість всередині партійних списків. У майбутньому слід усунути практику судових оскаржень та саботувань кандидатів після завершення реєстрації та вдосконалити виборче законодавство у питанні свідомого надання недостовірних даних кандидата політичними силами. Варто розглядати це як саботування демократичних та виборчих процесів.

Особливості кандидатів на місцеві вибори

Формуючи портрет середньостатистичного кандидата можна виділити декілька ключових ознак. Гендернонейтральний: 53% чоловіків та 47% жінок були кандидатами на посади народних обранців по всій країні. Хоча чоловіки перебувають у рівній пропорції з жінками по загальній кількості депутатів, інша ситуація у так званих «прохідних місцях» - верхній частині партійного списку. Частка жінок там падає до 25%, що все ще є високим показником.

Важливу роль відігравала освіта. Абсолютна більшість кандидатів мали вищу освіту, менша частка мала технічну освіту, а мізерна кількість - повну середню та інші підтвержені ступені. Освіта відіграє і далі визначну роль у побудові іміджу та кар'єри кандидата, оскільки вимоги та специфіка деяких громад негласно вимагають набір знань з держуправління, менеджменту, агрономії, та інших профільних навичок.

Середній вік кандидата на посаду голови громади складає 45 – 50 років, що є сталою тенденцією. Частка схиляється до старшого покоління через те, що участь у виборах брали чинні та колишні голови громад, чий середній вік є 65 років. Інша ситуація з кандидатами у місцеві ради різних рівнів. Середній вік - 35 років. Варто зазначити, що частка молоді (18 – 25 років) є мізерною і складає 17% від загальної кількості кандидатів. У верхній частині виборчих списків їх частка падає до 7%. Це є закономірною тенденцією, тому що вимоги до кандидатів як з боку політичних партій так і суспільства полягають у наявності досвіду, успішних моделей, компетентності, пізнаваності серед виборців. Цих критеріїв не досягти кандидатам віком 25 років.

У середньому, кандидати у графі «працевлаштування» продовжують вказувати різноманітні ФОП, ТОВ, АТ з комерційною діяльністю. На другому місці чинні державні службовці або працівники виконавчого апарату громади, де вони обираються. Тривожною є тенденція зростання участі у виборах осіб, що ідентифікують себе як «тимчасово безробітні особи». Такий статус викликає багато етичних, моральних та економічних питань. З етичної точки зору тимчасово безробітні навряд чи бажають працювати на добровільних засадах. Натомість стійке висування на посаду діючих голів та незмінних, від каденції до каденції, груп свідчить про закритість цих груп та їх архаїчну консервативність, від виборів до виборів.

Партійна приналежність не є ключовою для середнього кандидата. Для категорії тих, хто вперше висувається на посаду є примітка «самовисуванець». Для категорії тих, хто прагне переобрання, є два підвиди: ті що є сталими

членами однієї політичної сили, ті що змінили політичну силу порівняно з попередніми. Частка тих хто вперше висувається є домінуючою, що відповідає запиту на нові обличчя у політиці, однак на місцевому рівні серед кандидатів, що вже брали участь у виборах у рівній кількості сталих та тих, що змінили політичну силу, що свідчить про низьку етичну планку у питанні партійної приналежності. Це в свою чергу ставить під сумнів саму систему партійної та ідеологічної ідентифікації на виборах до місцевих органів самоврядування. Оскільки це іде у розріз з загальною концепцією домінування партійної приналежності на місцевих виборах, воно спричинило ліквідацію інституту самовисування незалежних кандидатів до громад з населенням понад 10 тисяч виборців.

Вплив на виборчий процес, зовнішні та внутрішні фактори

Захищеність виборчого процесу з точки зору впливу «сірих» та «чорних» виборчих технологій.

День голосування

Процес

Контроль

Участь спостерігачів та членів ДВК у процесі та їх вплив на результати виборів.

Інклюзивність виборчого процесу до органів місцевого самоврядування та плани щодо розширення цього фактору у виборчому процесі.

3.3 Шляхи вдосконалення виборчого процесу в контексті нових викликів та реалій.

Відсутність єдиної електоральної бази зареєстрованих кандидатів. Визначена вище проблема викликана відсутністю законодавчих повноважень ЦВК для зберігання та формування списків, подібної інформації. Впровадження

єдиної бази кандидатів покликане у перспективі зменшити навантаження на ЦВК у питанні реєстрації кандидатів. В такому випадку, використання єдиного реєстру кандидатів зменшить серед них кількість оскаржень та конфліктів. Наявність єдиної бази актуальної інформації дозволить ЦВК самостійно вирішувати конфлікти, які виникли через неточність інформації. Ця база має бути відкритою, публічною і має бути остаточним аргументом у суперечках. На момент проведення голосування має бути заборонено внесення змін у базу щодо інформації про кандидата, а також за чотирнадцять днів до дня голосування та сім днів після дати оголошення результатів виборів, система має бути зачинена, але доступ до інформації має лишатись відкритим. Подібна система має спростити процедуру пошуку невідповідності та містити усю базу внесених змін.

За допомогою єдиної бази кандидатів можна створити автоматичну перевірку учасників виборчих перегонів та унеможливити паралельне висування у різних територіальних виборчих округах. Однак процедура паралельного висування (на декілька посад в одній громаді) є скоріше позитивним явищем, оскільки сприяє побудові інклюзивного політичного простору.

Деталізувати у виборчому кодексі процедури виправлення помилок у виборчих списках. Завдяки встановленому порядку внесення змін та правок у документи кандидата, що складаються у персональному блоку даних та є захищеними від стороннього втручання, мають внутрішню бібліотеку змін, ЦВК та судам усіх інстанцій буде легше встановити характер помилок та можливість внесення змін у визначеній цим законом формі та порядку. Також метою цього рішення (реформи) є вдосконалення або визначення переліку можливих правок та змін у персональні данні кандидата. Якщо у майбутньому будуть використовуватись виборчі списки з ранжуванням кандидатів, то цей крок визначить процес виправлення номера кандидата у бюлетені. Крім того має бути доданий підпункт, що покладає на кандидата відповідальність за внесення завідома неправдивих даних або фінансове стягнення з кандидата чи партії за

внесення правок у персональну інформацію у період офіційної виборчої кампанії.

Кандидати мають балотуватися на визначених мажоритарних округах. Така система є очевидною у випадку руху виборчого законодавства України у бік «прямого персонального голосування». За таких умов роль політичних партій має відійти на другий план та обмежити вплив на кандидата з боку суб'єкту висування.

Цікавою може стати практика паралельного висування одного кандидата від різних політичних сил. Така практика є доволі поширеною у Сполучених Штатах Америки. На відміну від так званих «двійників», які розпорошують голоси виборців задля саботажу, паралельне висування забезпечує міжпартійну співпрацю вже на етапі виборчої кампанії і офіційно дозволить об'єднати зусилля довкола кандидата. Цей метод політичної гри є як іміджево так і етично зрозумілим для суспільства. Оскільки політичні партії в Україні не мають стійкої структури на місцевому рівні (мова йде про членів партій які йдуть у партійних списках і висунуті партіями, однак не є їх членами) такий підхід дозволить практично захистити кандидата від тиску апарату політичної партії і надасть йому належну підтримку. Використання двійників за таких умов не є ефективним, тому що партія зацікавлена, щоб голоси були віддані за конкретну політичну силу, і на момент дня голосування кампанія буде збудована на консолідацію голосів на користь сильнішої політичної сили. У поєднанні з єдиною відкритою базою кандидатів, яку можна перевірити безпосередньо на виборчій дільниці, це призведе до прозорості виборчого процесу та унеможливить ряд маніпуляцій з подвійним та паралельним висуванням одного і того ж кандидату.

На останніх виборах поширеною була практика використання двійників, як кандидата так і симулякрів конкретної політичної сили. Така стратегія не є нелегальною, адже з правової точки зору будь-який кандидат має право висуватися від будь-якої політичної сили. Подібна практика використання: ТОВ,

ПП, ГО та інших організаційних форм, що маскуються під конкретну політичну силу, має виключно одне пояснення. Низьким рівнем сталих партійних структур, що неякісно проводили агітацію та спирались на пізнаванність партії, а не окремих її представників. Такий підхід спрямований на дезорієнтацію так званого м'якого електорату, який володіє виключно поверхневою інформацією, піддався агітації, заплутався у бюлетені. Запровадження реєстру кандидатів запобігатиме раптовій появі симулякрів серед кандидатів. Така технологія використовується не задля перемоги шляхом паразитування на рейтингу, а політичними конкурентами для розмивання частки «м'якого електорату» та так званого «болота» у загальних результатах.

Необхідно повернути право членам ТВК бути присутніми на партійних з'їздах, де висувають кандидатів. Сторонні спостерігачі та засоби масової інформації, що отримали акредитацію, забезпечать прозорість процесу висування та дотримання правил з'їзду, що є поширеною проблемою зокрема серед місцевих осередків. Таким чином, ускладниться використання політичною силою свідомих маніпуляцій та недбальства стосовно прописаної процедури висування кандидата. У результаті впровадження цього рішення зменшиться кількість судових розглядів відносно кандидатів, оскільки ТВК проявляє неоднорідність та непостійність у питанні схвалення, чи скасування кандидатури. Варто законодавчо визначити строки ухвалення остаточних списків для друку виборчих бюлетенів. Якщо справа доходить до суду, то законодавчо треба визначити пріоритетність розгляду справи, терміни та строки слухань, аби вони не впливали на виборчий процес. Іншим варіантом регулювання є збільшення повноважень ТВК та ЦВК у прийнятті рішень стосовно реєстрації чи її скасування у зазначені терміни. Зокрема поширеною є практика внесення змін до виборчих списків переважно у питаннях: черговості кандидатів у списках, порядку кандидатів у багатомандатних виборчих округах, виправлення помилок та уточнень у даних кандидатів. Це все має перевірятись самим суб'єктом висування на момент остаточної подачі документів і не має бути оскаржено чи змінено, особливо у питанні черговості у партійних списках

кандидатів. Винятком може бути внесення уточнень з подання суб'єкту висування (партії). Однак варто обмежити кількість уточнень для осередку, аби не уможливити маніпуляцію.

Загалом конкурентні виборчі списки з внутрішньо-партійною конкуренцією є позитивним елементом виборчого процесу. Оскільки забезпечення інклюзивності є важливою складовою демократичного процесу, така система дозволяє новим обличчям приходити у політику, однак негативною є практика використання так званих прохідних місць у списках, які закріплені серед кандидатів. Діюча система є не надто ефективною, хоча третина усіх кандидатів, обраних на посаду (по всій країні серед всіх рад) отримали свої місця завдяки персональним голосам: 35% місць. Діючі умови є мало ефективними як у малих (менше 10 тисяч мешканців), так і великих громадах, де кандидату доводиться боротись за прохідні місця. Рішенням треба зменшити кількість необхідних для просування персональних голосів на користь кандидатів з другої половини партійного списку, а також змусити верхню половину боротись за персональні голоси. На нашу думку, правильним рішенням могла б стати практика персонального коефіцієнту 0,7 для представників другої частини списку та 0,5 для верхньої. За таких змін до діючого виборчого законодавства можна забезпечити внутрішню партійну конкуренцію та змусити кандидатів працювати на власний рейтинг, пізнаваність та зрозумілість позиції. За таких умов, на думку автора, можна буде подвоїти кількість представників у органах місцевого самоврядування, обраних за персональними голосами.

Формування, укрупнення та поділ виборчих округів має відбуватись кожні п'ять років. Важливою складовою мають стати загальнонаціональний перепис населення, що має визначити приналежність громадян до території. На підставі кількості населення, що постійно змінюється в умовах вільної демократичної держави, мають формуватися виборчі округи. Об'єднання має проводитись лише в межах територіальної громади як базової одиниці. Має бути дозволений поділ округів на рівні частини, з урахуванням цілісності та інклюзивності. Округ також має змінювати кількість мандатів відповідно до чисельності населення.

Коефіцієнт має становити у середньому «один кандидат на округ». Кількість мандатів має збільшуватись на користь додаткових прохідних місць.

Східноєвропейська практика впровадження посттоталітарних виборчих систем свідчить про необхідність доступу до виборчого процесу незалежних кандидатів. Литовська чеська та словацька практики свідчать про можливість реєстрації незалежних кандидатів, за умови необхідної кількості підписів на підтримку кандидата. Ця реформа виборчого законодавства може бути необмеженою: (суб'єкт висування, кількість підписів, автор визначає як основні перепони у діючому законодавстві.) Іншим підходом можна визначити мінімальну кількість підписів для реєстрації кандидата та впровадження широкого переліку можливих суб'єктів висування.

Реалізація системи імперативного мандату депутата місцевої ради, має бути розширене. Практикою можуть слугувати петиції зі значною кількістю підписів, але з обов'язковим розглядом. Відкликати голову громади до припинення його повноважень має бути заборонено (своєрідна недоторканність). Однак, у виняткових випадках, можуть бути кримінальні правопорушення і петиція з боку місцевих мешканців з обов'язковим розглядом ради. Питання про зняття голови має набрати відносну більшість голосів (тобто 50% = 1 голос). Нині діє законодавчо визначене обмеження у дві третини голосів за зняття голови, та 50% +1 голос за зняття ТВО (тимчасово виконуючого обов'язки, секретаря) голови у випадку, коли секретар займає посаду. Партійний чинник як суб'єкт висування на процедуру відкликання голови не повинен існувати на місцевому рівні, оскільки суперечить демократичним засадам та інклюзивності виборчого процесу з боку населення громади.

Недостатність чітко визначених вимог до проведення партійних з'їздів призводить до того, що висування кандидатів проходить за закритими дверима, і лише деякі політичні сили використовують цей процес як медійний захід. Недоліком є відсутність чітко прописаних процедур у статутах політичних партій. За таких умов виборці дізнаються про сам процес за кілька днів з

афільованих формальних джерел. Суб'єкт висування, на думку автора, потрапляє у невідгдану ситуацію оскільки одночасно кандидат не є його членом, а політична сила висуває його за партійними списками. На етапі підготовки це може викликати плутанину, оскільки за законом України на етапі підготовки ніхто не обмежує кандидата у можливості зміни суб'єкту висування. Право кожного громадянина обиратися та бути обраним. Виборче право означає можливість кожного громадянина України вільно обирати і бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування[3] таке роз'яснення дає Конституційний Суд України з приводу конституційності прав та свобод, прописаних у Конституції України та передбачених усіма законними та підзаконними актами, що стосуються виборчого процесу в Україні.

Метою ЦВК має стати зрівняння виборчих округів за чисельністю населення, аби забезпечити рівномірне представництво у законодавчих, та виконавчих органах влади. Варто зазначити, що зменшення округів або розподіл їх територій між суміжними є виключною прерогативою ЦВК. За наявності політичної волі, можна реалізувати цю модель управління на наступних виборах. Сутність демократичного виборчого процесу - інклюзивність та свобода вибору на базі рівного представництва у органах місцевого самоврядування. Цю ідею і має відстоювати ЦВК у питанні формування округів. Такий підхід забезпечить максимальну залученість широких верств населення до виборчого процесу і політичну свідомість громадян. За умови виваженого розподілу округів можна досягти високої явки виборців у день голосування. В таких умовах ДВК, що переважно складаються з місцевих жителів громад і делегованих представників політичних партій, зможуть дотриматись електоральної доброчесності та запобігти провокаціям та фальсифікаціям виборчого процесу.

Виборче законодавство має бути вдосконалене у сфері використання інтернет-ресурсів для виборчої агітації, зокрема процесу фінансування такого роду агітації, подання звітності про використаних інфлюенсерів аж до офіційної реєстрації або спеціального маркування у мережах, що визначало б партійну прихильність інфлюенсера. Це необхідно для офіційного регулювання та

контролю за партійними фінансами у питанні витрат на зв'язки з громадськістю через інтернет. Щодо дня голосування та «дня тиші» інтернет є складним для регуляції політичної реклами. Політичні партії мають самі регулювати і забезпечувати відсутність агітації на свою користь у інтернеті. Діюча система не дає чіткої відповіді на питання щодо агітації у «день виборів» та «день тиші» третіми особами. Технічно кожен громадянин може запустити трансляцію чи опублікувати пост на підтримку кандидата, а участь у виборах анонімних груп у соціальних мережах лишається на часі, як виклик сучасному законодавству у сфері виборів.

Зважаючи на зростаючу роль інформаційних технологій у політичному житті та неможливості їх контролювати, без створення потенційних обмежень доступу до інформації громадянам, а також не підзвітності базових майданчиків комунікацій у випадку виявлення порушень, критичним стає питання доцільності «дня тиші». Автор вважає що день тиші не несе жодного позитивного впливу на виборчий процес. Переважно ми вбачаємо можливість використання цього положення як фактору тиску на кандидатів. Можливість підлогу чи фальсифікації метаданих на користь політичного противника, з метою звинуватити його у не доброчесності чи порушенні виборчого законодавства, є широким полем використання сірих та чорних виборчих технологій. За таких умов доречним була б ліквідація цієї норми як застарілої, з причини неможливості дотримання її виконання усіма учасниками виборчого процесу.

Важливим доповненням до діючого законодавства має стати порядок фінансування діяльності членів виборчої комісії у питанні оплати праці. Діюча система не передбачає прямого нормування винагороди за участь у проведенні та організації виборів. Це створює широке поле для маніпуляцій політичними партіями руками своїх представників. Однією з поширених практик на виборах 2020 го року була злочинна змова голови дільниці та секретаря з метою скасування результатів виборів на тій чи іншій дільниці в межах округу. Тому законодавчо варто зобов'язати політичні партії вносити на умовний спец-рахунок кошти на оплату праці членам комісій. Оплату повинна здійснювати

ЦВК після завершення підрахунку голосів та перевірки протоколів. Такий підхід зменшить можливість маніпуляцій на дільницях і гарантуватиме мінімальну оплату працівникам комісій за їх роботу.

Важливим у питанні рівного доступу до інформації про кандидата має стати нормування політичної реклами для майданчиків комунікації. Висвітлювання альтернативної неупередженої реклами у рівних частках має нормувати ситуацію в інтернеті. Це може стати вирішенням популярної технології, як «блок на негатив», яка широко використовується на місцевих виборах серед груп впливу.

Щодо можливості впровадження електронного голосування у виборчий кодекс, автор вважає, що подібне рішення недостатньо імплементоване в діюче українське законодавство та суперечить базовим нормам демократичного процесу. Електронне голосування в українській виборчій системі можливе виключно за умов повної таємності процесу голосування. Основною проблемою є можливість примусу виборців до голосування за конкретного кандидата. Також важко заборонити, або навіть проконтролювати паралельне голосування у фізичному бюлетені і у електронному, що суттєво вплине на результати голосування. В Україні лишається великий пласт «некропросторів»: дільниці на території примусового обмеження свободи громадян: колонії, лікарні, військові частини. Як правило явка в цих місцях доволі висока, тож важко проконтролювати можливий примус з боку керівництва закладу. З військовими ще складніше, оскільки вони підпадають під субординацію та мають чітку ієрархію. Отже теоретично керівник може наказати здати всі електронні пристрої на зберігання та отримати фізичний доступ до спеціалізованого програмного забезпечення (СПЗ) на них, що вплине на процес голосування. Так само теоретично це працює і з колективами на підприємствах, де керівник, зловживаючи службовим становищем, може примусити голосувати так, як він вважає за потрібне, що в умовах дільниці та таємного голосування не просто реалізувати. Електронне голосування набуло широкого поширення у двох країнах Європи. Перша, Естонія, що налічує 1 мільйон 200 тисяч населення, має

відповідне законодавство, що захищає голоси як кандидатів, так і виборців і дозволяє голосувати виключно одним, попередньо встановленим способом. Отже вплив у цій країні електронного голосування суттєво обмежений і втручання у вибори є складним. Другий приклад це Російська Федерація яка у повній мірі використовує усі наявні недоліки задля саботажу виборчого процесу, який аж ніяк не є таємним та демократичним. Проблемою є те, що анонімність вашого голосування неможлива оскільки ви маєте пройти авторизацію та верифікацію у СПЗ для голосування. До того ж у цих додатках передбачена ваша згода на збір, обробку та зберігання ваших персональних даних. Отже електронне голосування не підпадає під базові принципи демократичності та публічності процесу. Воно є залежним від зовнішніх факторів та може піддаватись сторонньому впливу. В інтересах національної безпеки не використовувати подібну форму голосування, адже можливості викривленого результату та паралельного підрахунку збільшать соціальну напругу у суспільстві та можуть призвести до підриву довіри у представницькі органи влади, що зменшить легітимність влади загалом.

Розуміючи складність викликів до виборчого процесу, автор пропонує ввести натомість наступні зміни у виборче законодавство. В умовах воєнного стану, введеного парламентом у відповідний спосіб, дозволити вибори до рад всіх рівнів на підконтрольній території та встановити терміни голосування: від 3 до 7 діб. Дозволити голосування з використанням листів на бланках відповідної форми, що дозволить проголосувати військовим на фронті без загроз та за наявної можливості. Важливим має стати положення про прив'язку військових до спеціальних дільниць, чи єдиної дільниці. Контроль за підрахунком голосів можна забезпечити як державою так і незалежними спостерігачами. Так військові отримають можливість проголосувати на виборах, сам виборчий процес відбудеться, базові демократичні норми (таємність та пряме голосування) будуть дотримані. Все це є вимушеною мірою, яка не повинна перетворюватись у сталу практику, бо вона викликана вимогами часу та загрозами державі. Після завершення воєнного стану вибори мають проводитись за діючою процедурою.

Висновок

Дослідивши особливості виборчого процесу до органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади (на прикладі місцевих виборів 2020), автор приходить до таких висновків:

1. Виборчий процес – це системна робота виборчих штабів усіх кандидатів, що регулюється законодавством та суспільством, і знаходить в ньому відповідну проекцію.
2. Важливим нормативно-правовим документом є виборчий кодекс. Виборчий процес залежить від порядку прийняття рішень та послідовної підготовки до виборів згідно визначених обмежень та правил. Однак постійні зміни у виборчий закон призводять до накопичення системних помилок, викликаних невідповідністю вимог сучасності до фундаментальних принципів або наявністю нелогічних обмежень, дотримання яких неможливо проконтролювати.
3. На процес формування виборів в Україні вплинула реформа децентралізації влади. Зокрема, процес формування громад як нової суспільно-політичної одиниці у відносинах. Скоротилась кількість місцевих представницьких одиниць при умові збільшення повноважень та субсидіарності органів місцевого рівня.
4. Аналіз виборів 2020 на прикладі полтавської громади засвідчив: існує широкий пласт політично несвідомого населення; відсутність електоральної грамотності серед більшості громадян, низький рівень громадянської активності у питанні захисту власних голосів за

представників, що виявилось у низькій явці виборців на дільниці, зацікавленості у політичній мобільності, однак без чіткого усвідомлення своєї подальшої ролі після виборів, у питанні впливу на прямого представника до наступних виборів; наявності сталих груп «твердого» електорату, що проявляють себе саме у день голосування.

5. На формування виборчого процесу місцевих виборів впливала або вплинула виборча інженерія, в якій мали місце: маніпуляція, підкуп, дискредитація політичних опонентів; відсутність регуляції у соціальних мережах, що відповідала б сучасним технічним можливостям. Відсутність серед кандидатів стабільних представників з «ядерним» твердим електоратом, що представляв би консолідовану суспільну думку.
6. Досвід формування практики місцевих виборів у європейських країнах свідчить, що наявність можливості висувати незалежного кандидата у тій чи іншій формі є базовою нормою для проведення як політики децентралізації (з упором в ефективність на місцях), так і розбудови широкого громадянського суспільства. Така форма, на думку автора, може стати рішенням проти більшості маніпуляційних технологій, та впливати на репрезентативність та інклюзивність у органах місцевого самоврядування. Використання цього підходу збільшить кількість представників від малих груп виборців та включення їх у політичний та управлінський процес.
7. Пропозиції щодо шляхів вдосконалення виборчого процесу в Україні розкриті у розділі 3.3 стосуються: запровадження вдосконалення виборчого законодавства у питанні електронного реєстру кандидатів, з чітким порядком внесення змін, обмеженням кількості змін, надання ЦВК повноважень вирішувати питання з приводу реєстрації кандидатів, на власний розсуд, керуючись колегіальним рішенням, повернути процедуру самовисування, за європейською практикою збору підписів на підтримку кандидата, впровадження квот у процес підрахунку персональних голосів у верхній та нижній частині списку, задля збільшення кількості

персональних голосів та включення «прохідних» кандидатів у активну агітаційну кампанію. Внесення змін у виборчий кодекс у питанні можливості проведення чергових виборів у період дії воєнного стану; зокрема можливість голосування упродовж неділі чи з використанням пошти.

Література:

1. Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р. Сравнительная политология сегодня: мировой обзор. М.: Аспект Пресс, 2002. 537 с.
2. Виборчий процес 2019 року в Україні у світлі суспільних очікувань / за ред. О. М. Майбороди. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 232 с.
3. Виборчий кодекс України від 19 грудня 2019 року № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>
4. Державне політичне правління і національна єдність: аналітична доповідь / за ред. О. М. Майбороди. – Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2017. – 248 с.
5. Політологія : підручник / М. М. Вегеш та ін.; ред. М. М. Вегеш. 3-тє вид., перероб. і доповн. Київ: Знання, 2008. 384 с.
6. Галус О. О. Становлення і розвиток інституту виборів в Україні. Університетські наукові записки. 2013. №4 (48). С. 36-41.
7. Остаточний звіт за результатами спостереження Громадської мережі Опора на місцевих виборах – 2020. Загальна редакція Ольга Айвазовська. Київ, 2021. 140 с.
8. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 808 с.

9. Адміністративно-територіальний устрій України. Історія. Сучасність. Перспективи. Київ, 2009. С. 72.
10. Закон України "Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування" від 7 грудня 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-12#Text>
11. Гарнець О., Гончарук О., Дмитрук Н., Ткачук А. Децентралізація в Україні: соціологічний погляд / Швейцарсько-український проєкт "Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO". Київ, 2013. С. 6.
12. Закон України "Про внесення змін до Закону Української РСР "Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування"" від 26 березня 1992 р. № 2234-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2234-12>
13. Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1%D0%BA/95-%D0%B2%D1%80#Text>
14. Пропозиції Президента до Закону "Про адміністративно-територіальний устрій України". URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=0907&skl=4
15. Територіальна реформа: вчора, сьогодні, завтра / за ред. А. Ткачука. Київ: ІКЦ "Леста", 2007. С. 4. URL: <https://www.csi.org.ua/wpcontent/uploads/2007/05/atu-vchora-sogodni-zavtra.pdf>
16. Центральна виборча комісія. Вибори Президента України 2004 р. Підсумки голосування 31.10.2004 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2004/wp0011>

17. Электоральная география 2.0. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.electoralgeography.com/new/ru/countries/u/ukraine/ukraine-presidential-election-1994.html> (Lastaccessed: 01.02.2021)
18. Local elections in England, Scottish Parliamentary elections, National Assembly for Wales elections. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.aboutmyvote.co.uk/how_do_i_vote/voting_system/local_government_elections_in.aspx
19. Ключкович А. Електоральне структурування території України: основні регіони, фактори та етапи. Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. Ужгород: Говерла, 2014. Вип. 17. С. 56.
20. Кармазіна М. Вибори – 2019: цінності й орієнтири політичної еліти (аналіз передвиборчих програм кандидатів на пост Президента України). Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2019. № 1(97). С. 42–43.
21. Hungary: Act on Election Local Municipal Government, Representatives and Mayors (1990) / Legislation Database of OSCE / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://legislationline.org/topics/country/25/topic/6>
22. Жемчужнікова К. Історія виборів: виборчі системи в Україні.URL: https://www.oporaua.org/news/vybory/election_history/22821-istoriia-vivoriv-vivorchi-sistemi-v-ukrayini
23. Українська багатопартійність: політичні партії, виборчі блоки, лідери (кінець 1980-х – початок 2012 рр.). Енциклопедичний довідник. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. С. 227.
24. Центральна виборча комісія. Вибори народних депутатів України 26.03.2006 року. Підсумки голосування по партіях (виборчих блоках партій). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/w6p001.html>

25. Якименко Ю. Парламентські вибори - 2012: вплив суспільних поділів на електоральні стратегії та перспективи розвитку партійної системи. URL: http://www.razumkov.org.ua/upload/1406201966_file.pdf
26. Виборчий процес 2019 року в Україні у світлі суспільних очікувань. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. С. 22.
27. Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні: монографія / авт. кол.: Г. І. Зеленько (керівник, наук. ред.). Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 416 с.
28. Кармазіна М. Тридцять років української багатопартійності (кінець 1990 – початок 2020 рр.). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. 88 с.
29. Ключковський Ю. Виборчі системи та українське виборче законодавство: монографія. Київ: Час Друку, 2011. 132 с.
30. Нестерович В. Ф. Виборче право як підгалузь конституційного права України. Право і суспільство. 2018. № 3. С. 44–49.
31. Малиновський В. Я. Трансформація територіальної організації влади України в контексті світового досвіду. Розвиток демократії і демократична освіта: Збірник матеріалів IV міжнародної наукової конференції 28–30 вересня 2006 р. Київ, 2007. С. 305.
32. Остапець Ю., Копинець Ю. Регіональні особливості електоральних практик в Україні у контексті місцевих виборів 2020 року. Політичні партії і вибори: українські та світові практики: зб. ст. і тез за результатами п'ятої міжнародної наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 28 листопада 2020 року / за ред. А. Романюка і В. Литвина. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. С. 14-33.

33. Павленко І. Аналіз результатів виборчої кампанії до місцевих органів влади 25 жовтня 2020 р. Аналітична доповідь. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-12/analit-dopovid-2.pdf>.
34. Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми: монографія. Вид. 2-ге, доп. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 704 с.
35. Михальченко М., Самчук З. Порівняльний аналіз європейських виборчих систем. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2010. Вип. 6. С. 267-286.
36. Кочубей Л. О. Виборчі технології: політологічний аналіз (на прикладі виборів до парламенту сучасної України): монографія. Київ: Юридична думка, 2006. 280 с.
37. Мяловицька Н. Виборчі системи: досвід європейських держав. Вісник Центральної виборчої комісії. 2008. № 1. С. 61-67.
38. Дубас О. П. Електронна демократія: сутність і перспективи розвитку в Україні. URL: <http://www.nbu.gov.ua>
39. Истон Д. Категории системного анализа политики Антология мировой политической мысли: Зарубежная политическая мысль. XX в. В 5-ти томах. Т. 2 / Отв. ред.: Алексеева Т. А. М.: Мысль, 1997. С. 629-642.
40. Приходько С. М., Непокупна Т. А. Моделі електоральної поведінки в сучасному суспільстві. Гілея: науковий вісник. 2018. Вип. 139. Ч. 3. Політичні науки. С. 34-38.
41. Розанвалон П. Демократична легітимність. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2009. 287 с.
42. Шульман Е. Практическая политология. Пособие по контакту с реальностью. — М. : АСТ, 2018. — 320 с.

43. Приходько С. М., Радько П. Г. Особливості функціонування політичної влади в системі електронної демократії. Філософські обрії. 2016. Вип. 35. С. 19-26.
44. Савченко І., Осаволук О., Прокопчук Д. До пошуків оптимальної виборчої системи: відкриті списки. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2010. Вип. 6. С. 176-185.
45. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
46. Яковлєв А. Динаміка змін системи виборів народних депутатів України. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» Політологія. Соціологія. Право. 2017.1/2. С. 74-79.
47. Яковлєв А. Розвиток виборчої системи як складова сучасного конституційного процесу в Україні. Юридична Україна. 2013. № 6. С. 24-31.
48. Шведа Ю. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні: монографія. Львів, 2010. 462 с.
49. Рогачук Д. Виборча система в заручниках влади. Чому президенти не хочуть пропорційної системи? [URL: https://vybory.pravda.com.ua/articles/2018/09/6/7149736/](https://vybory.pravda.com.ua/articles/2018/09/6/7149736/)
50. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн: підручник. Київ: Ін Юре, 2015. 320 с.
51. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм. Київ: Юрид. фірма «Салком»; Юрінком Інтер, 2005. 560 с.
52. Ясінська А. Ю. Поведінка виборців, що не визначилися в електоральних процесах в Україні та європейських країнах (2010–2019): монографія. Київ : ППІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 328 с.

53. Фесенко В. Політичні тенденції листопада 2020 року. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/fesenko/5fce8727bc98d/>
54. Проєкт Закону України "Про територіальний устрій України". URL: <https://www.csi.org.ua/activity/proekt-zakonu-ukrayiny-pro-terytorial/>
55. Територіальна реформа: вчора, сьогодні, завтра / за ред. А. Ткачука. Київ: ІКЦ "Леста", 2007. С. 9–10.
56. Виборча реформа: Шлях довжиною в десятиліття О. Ключев, О. Неберикут. Київ – 2021. 56 с.
57. Дорожня карта реформ у сфері виборів, референдумів та політичного фінансування на 2020 рік Київ – 2020. 55 с.
58. Р. В. Балабан. Теорія виборчої системи. Київ: вид. «Либідь» 2007. 109 с.
59. Некряч А. І., Лопушинський І. П., Оленковська Л. П. Місцева влада України на шляху демократичного транзиту: політико-управлінські аспекти. *Держава і права: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки*. Вип. 89. Інститут держави і права В. М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во Юридична думка, 2021. С 230-248. [Фахове видання]
60. Некряч А. І., Гергель А., Буцький О. Еліта як ключовий суб'єкт трансформаційних перетворень на місцевому рівні в умовах децентралізації. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін Відп. ред. [О. В. Бабкіна]. Вип. 30 : зб. Наук. праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2021 С. 56 – 70 [Фахове видання]